

RAAP BELGIË – RAPPORT 890

EINDVERSLAG

Archeologisch onderzoek tijdens de stadskernvernieuwing

DEEL IV – Resultaten – Zone Kerkhof

Werkputten 14 tot en met 19

[EINDVERSLAG]

opgraving- 2021H35

[COLOFON]

[TITEL] Archeologisch onderzoek tijdens de stadskernvernieuwing te Torhout
Eindverslag – DEEL V: Resultaten – Kerkhof (WP12-19)
Opgraving – 2021H350

[VERSIE] 30-09-2025

[AUTEUR(S)] J. De Mulder , E. Vanbrabant, J. Wittebroodt & N. Vanholme

[KAARTVERVAARDIGING] S. Barbaix

RAAP België BV
Begoniastraat 13
9810 Eke
Telefoon 09/311 56 20
E-mail: raap@raap.be
Website: www.raap.be

© RAAP België BV, 2025

RAAP België aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave.....	2
1 Algemene gegevens.....	4
1.1 Locatie.....	4
1.2 Aard van versterking.....	4
1.3 Geregistreerde vlakken met oppervlakte en diepte.....	5
1.4 Algemene informatie.....	6
1.5 Nieuwe vraagstellingen.....	7
2 Beschrijving van de sporen.....	8
2.1 Stratigrafie.....	8
2.1.1 Gegevens uit het vooronderzoek.....	11
2.1.2 Gegevens uit de boringen.....	12
2.2 Een Kerkhofmuur in veldsteen.....	14
2.3 Het Kerkhof.....	14
2.3.1 Het kerkhofareaal.....	14
2.3.2 Algemene bevindingen en stratigrafie van de inhumaties.....	15
2.3.3 Vondsten.....	26
2.3.4 Assessment van de inhumaties.....	27
2.3.5 Samenvatting.....	39
2.4 Kerkhofpad.....	40
2.5 Evolutie van kerkhof naar woonerven.....	43
2.6 Evolutie van de woonerven in de periode tussen de 16 ^{de} en 20 ^{ste} eeuw.....	44
2.6.1 Algemeen.....	44
2.6.2 Woonerf 1 - WE01.....	46
2.6.3 Woonerf 2 - WE02.....	48
2.6.4 Woonerf 3 - WE03.....	52
2.6.5 Woonerf 4 - WE04.....	55
2.6.6 Woonerf 5 - WE05.....	60
2.6.7 Afwateringskanaal.....	63
3 Interpretatie.....	64
4 Bibliografie.....	66

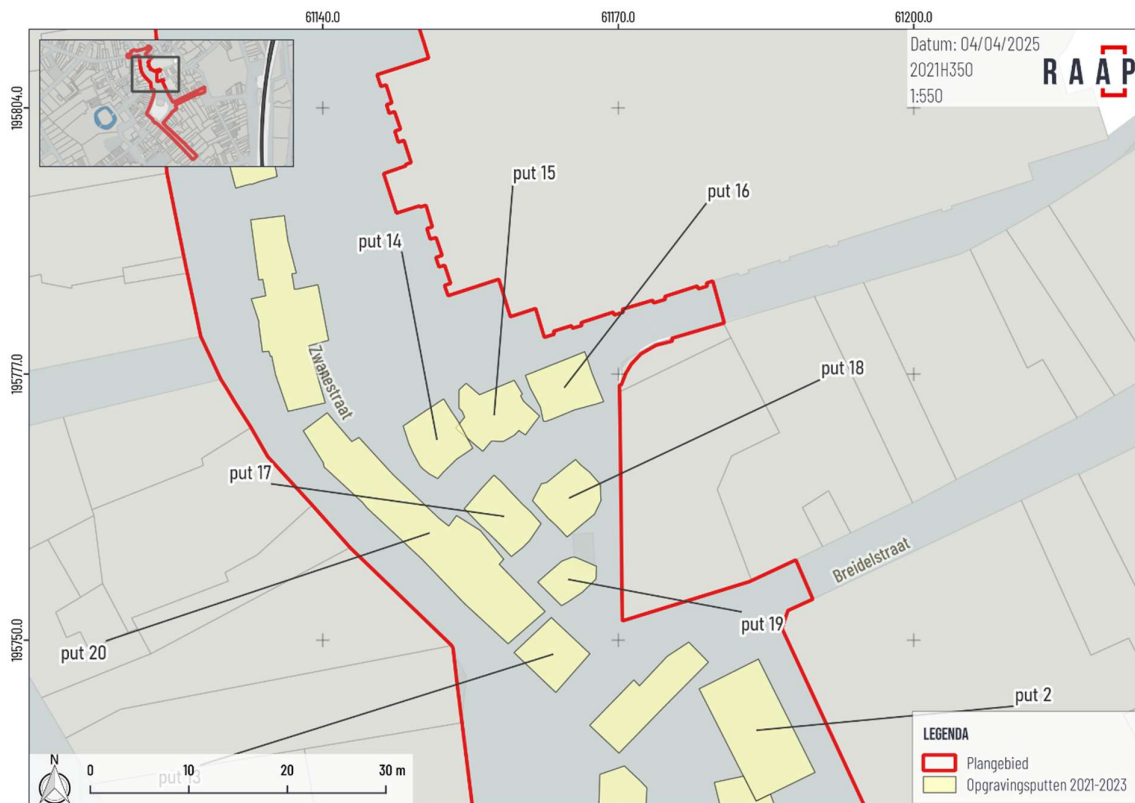
Figuur 1. Onderzoek in kleine werkputten (WP14 en 15) ter hoogte van het voormalige kerkhof. (dronefoto: Ph. Bontinck)

1 ALGEMENE GEGEVENS

1.1 LOCATIE

Binnen de Torhoutse stadskern ligt een klein driehoekig plein, ingesloten tussen de Zwanenstraat in het westen, de Sint-Pietersbandenkerk in het noorden en het bouwblok tussen de kerk en de Breidelstraat in het oosten. Het plein is een ca. 400m² groot en bevindt zich in het zuidwestelijk deel van het voormalige kerkhof.

Het archeologisch onderzoek in deze zone bestond uit vijf werkputten, namelijk 14, 15, 16, 17, 18 en 19.

Figuur 2. Detailplan met de locatie van de werkputten 14 tot en met 19 (projectie op de GRB).

1.2 AARD VAN VERSTORING

De ligging van de werkputten correspondeerde telkens met één van de zes boombunkers die op deze locatie gepland waren. Voor de uitgraving van de boombunkers werd een verstoringsoppervlak van 5,5 bij 6m en een verstoringsdiepte tot 1,6m onder het maaiveld in rekening gebracht.

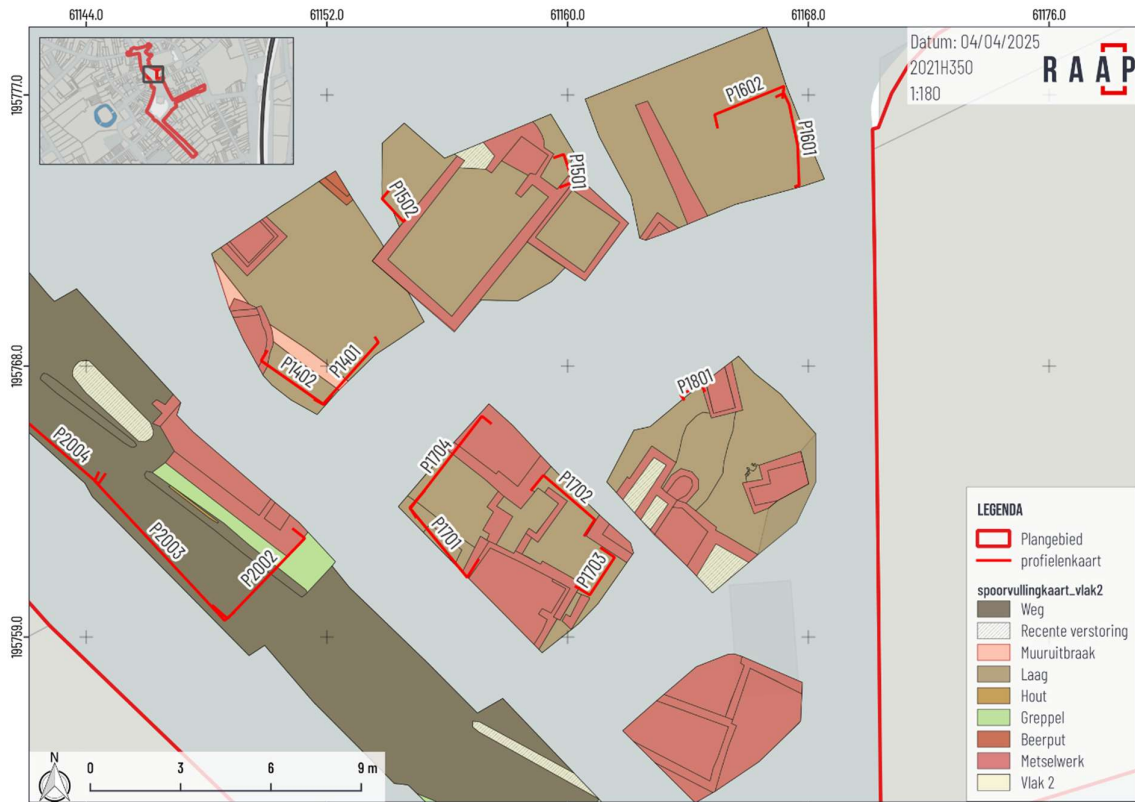
1.3 GEREgistREERDE VLAKKEN MET OPPERVLAKTE EN DIEPTE

Bij de aanleg van de werkputten en vlakken werd naar de voorziene oppervlakte van 5,5 bij 6m en de verstoringsdiepte tot 1,6 -mv gestreefd. Door de aanwezigheid van keldervolumes, verstoringen of door archeologisch uitzonderlijke sporen werd licht van deze maten afgeweken. Hierdoor kregen de werkputten een wat onregelmatigere vorm. Minstens drie opgravingsvlakken werden in alle werkputten onderzocht. In werkputten 16, 17 en 18 werd nog een vierde vlak onderzocht.

De geregistreeerde oppervlakte en diepte van elk aangelegd vlak ten opzichte van het maaiveld, kan per werkput in onderstaande tabel geraadpleegd worden.

Tabel 1. Overzicht van de onderzochte oppervlaktes en diepte ten opzichte van het maaiveld, voor elk van de geregistreeerde vlakken.

Zone kerkhof	Vlak 1	Vlak 2	Vlak 3	Vlak 4	Maaiveld	Natuurlijke bodem
Werkput 14						
Opp. in m²	32	32	32			
Diepte in m TAW	21,1 – 21,2	20,4 – 20,5	20,1-20,3		21,6 – 21,7	18,9
Werkput 15						
Opp. in m²	37	37				
Diepte in m TAW	21,1 – 20,8	20,0 – 20,3	19,9 – 20,2		21,3 – 21,5	19,3
Werkput 16						
Opp. in m²	33	33	33	33		
Diepte in m TAW	20,8 – 20,7	20,2 – 20,5	20,0 – 20,2	19,9 – 20,0	21,2 – 21,5	19,1
Werkput 17						
Opp. in m²	32	32	32	32		
Diepte in m TAW	21,0 – 21,1	20,6 – 20,9	20,4	20,1 – 20,3	21,5 – 21,6	18,58
Werkput 18						
Opp. in m²	32	32	32	32		
Diepte in m TAW	20,8	20,5	20,4	20,2 – 20,3	21,5	18,57
Werkput 19						
Opp. in m²	17,3	17,3	17,3			
Diepte in m TAW	20,8	19,9 – 20,2	19,7 – 20,0		21,6	/

Figuur 3. Werkputten 14 t.e.m. 19 – vlak 2 met situering van de verschillende profielen (projectie op de GRB).

1.4 ALGEMENE INFORMATIE

Aanzienlijke verstoringen in het grafveld in werkputten 15, 18 en 19 waren het gevolg van enkele keldervolumes. Werkput 19 werd aanzienlijk ingekort door de aanwezigheid van een groot ondergrondse vuilwatertank van een openbaar toilet (figuur 4).

Figuur 4. Openbaar toilet ter hoogte van werkput 19. Op de voorgrond: werkput 18.

1.5 NIEUWE VRAAGSTELLINGEN

In navolging van de opmaak van het archeologierapport werden bijkomende vragen gesteld:

- Kunnen de inhumaties in het massagraf aan een specifiek conflict gelinkt worden?
- Is er metselwerk aanwezig uit de middeleeuwen?

2 BESCHRIJVING VAN DE SPOREN

2.1 STRATIGRAFIE

Voor de aanleg van de proefputten werd de bestaande verharding machinaal verwijderd. Hierbij werd tussen ca. 40- tot 70cm afgegraven. Op dit eerste niveau werden zowel het eerste postmiddeleeuwse bakstenen muurwerk, als de begraafplaats aangetroffen. Het bakstenen muurwerk werd duidelijk in het kerkhofpakket ingegraven.

Tot een diepte van ca. 1,6m -mv werden volgende pakketten geregistreerd:

- De eerste 20-25cm van het kerkhofpakket bestond uit een zeer sterk gecompacteerd donkergrijze, zandlemige, puinige laag met veel baksteen en kalkmortelbrokken. Wellicht gaat het om een reduceerde variant van de daaronder liggende laag.
- De daaropvolgende 25-30cm bestond uit een iets minder gecompacteerd laag, met een gelijkaardige samenstelling.
- Vanaf ca. 45-50cm in het kerkhofpakket komen we in een veel minder puinige en zachtere laag terecht. Het gaat nog steeds om een donkergrijze zandlemige laag, met nog enkele baksteen en mortel brokjes.

De hoeveelheid puin neemt dus stelselmatig af richting de stratigrafisch oudere lagen van de begraafplaats.

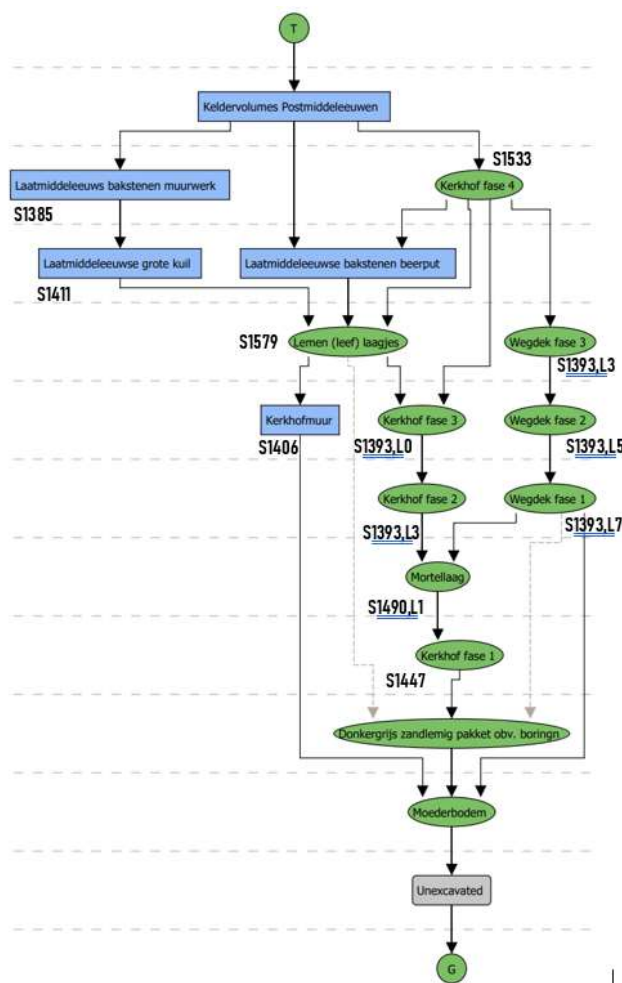

Figuur 5. Links het noordprofiel P1801 en rechts westprofiel P1501 met progressief meer puinig wordende kerkhofpakketten.

De kerkhofpakketten werden algemeen benoemd als S1493. Variaties in dit pakket werden geregistreerd onder verschillende laagnummers. Er werden 4 fases onderscheiden. Deze staan los, of kunnen niet gekoppeld worden met, het aantal niveaus van begravingen die zijn waargenomen (zie onder, hoofdstuk 2.3.2). De oudste (fase 1) onderscheidde zich duidelijk van de bovenliggende fase en werd fysiek gescheiden door een laag kalkmortel (vnl. zichtbaar in de boringen). Het verschil in fase 2 en 3 gebeurde eerder op basis van het aantal inclusies in het kerkhofpakket. Kerkhofpakketten 1 tot 3 bevonden zich binnen de contouren van de aangetroffen

veldstenen kerkhofmuur. De afbraak van deze muur wordt kort na de 11de eeuw gedateerd.¹ In de zuidwestelijke helft van het kerkhof zien ontwikkelden zich overheen de afgebroken kerkhofmuur lemen vloerniveaus.² Deze vloerniveaus zijn in verband te brengen met huizen in houtbouw, die georiënteerd stonden langsheen het middeleeuwse wegennet. Op het moment dat men gebruik begint te maken van bakstenen bouwelementen (mogelijk als gevolg van een stadsbrand in de loop van de 14de eeuw?), wordt een nieuw kerkhofpakket aangebracht. Dit werd benoemd als fase 4. Ruimtelijk zien we dat de begravingen in dit nieuwe pakket, met uitzondering van enkelingen, eindigen op zo'n 1,7m van de bakstenen achtergevels van de huizen die er toen moeten hebben gestaan. Mogelijk was er geen sprake meer van een kerkhofmuur, maar vormden de achtergevels de grens van het kerkhof. In werkput 16 lag het bovenste kerkhofpakket overheen natuurstenen wegniveaus. In de werkputten 15 en 18 werden geen door een kerkhofpakket afgedekte structuren aangetroffen.

Hieronder wordt een algemene Harrismatrix opgenomen van de opeenvolging van de aangetroffen structuren of verzameling van structuren.

Figuur 6. Harris Matrix van de bodemstratigrafie in werkputten 14 tot en met 18.

¹ Zie Deel 5, WP20, 21, 22.

² Zie Deel 5, WP20, 21, 22.

Figuur 7. Sequentie van lemen lagen (S1579), muuruitbraakspoor van een achtergevel (S1534) en kerkhofpakket (fase 4, S1533) in het zuidprofiel (PR1401) van werkput 14.

Figuur 8. Werkput 17. Veldstenen kerkhofmuur (S1406) en afbraakpakket van deze muur (S1439 en 1439), afgedekt door de sequentie van opeenvolgende leeflagen (S1438). Links van de kerkhofmuur resten van de aanleg- en/of afbraakfase (S1440). Rechts het pakket dat als 'kerkhofgrond' werd geïnterpreteerd (S1493).

Figuur 9. Werkput 17, P1704: Kerkhofpakket ten oosten van de kerkhofmuur. Opvallend zijn de vele veldstenen hierin. Onderin de oudste kerkhoffase met losse schedel.

2.1.1 Gegevens uit het vooronderzoek

Tijdens het vooronderzoek werd tussen werkputten 15, 17 en 18, onder een uitgebroken keldervloer, een inhumatiegraf aangetroffen (op 21,5m TAW, d.i. op 2m -mv.). De moederbodem werd na een boring doorheen ditzelfde pakket bovendien pas bereikt op 3m onder het huidige maaiveld op, ca. 18,5m TAW. Het bodemarchief op deze locatie is dus 3m dik, en bestaat voor minstens 2m uit kerkhofgrond.

Figuur 10. Foto's genomen tijdens het vooronderzoek. Links een keldermuur met onder de opgebroken keldervloer enkele skeletresten. Rechts: een boring vanaf de laag onder de keldervloer gaf aan dat de natuurlijke bodem zich op ca. 3m onder het huidige maaiveld bevond.

2.1.2 Gegevens uit de boringen

Nadat de voorziene verstoringsdiepte van 1,6m -mv werd bereikt, werd tijdens de opgraving in de werkputten naar de moederbodem gepeild door middel van een boring. Uitzondering vormde werkput 19 waar dit door de grote graad van verstoring niet mogelijk was. Het boornummer kreeg hetzelfde nummer als het profiel waaraan dit gekoppeld werd.

De bodemopbouw in de boringen bestond uit homogeen, donkergrijze zandig lemige lagen, niet ongelijkaardig aan de puinarme kerkhofpakketten. In werkputten 14, 15 en 16 werden deze lagen onderbroken door een harde, witte kalkmortelrijke laag van ca. 10cm. Deze laag was in werkput 16 in het vlak zichtbaar.

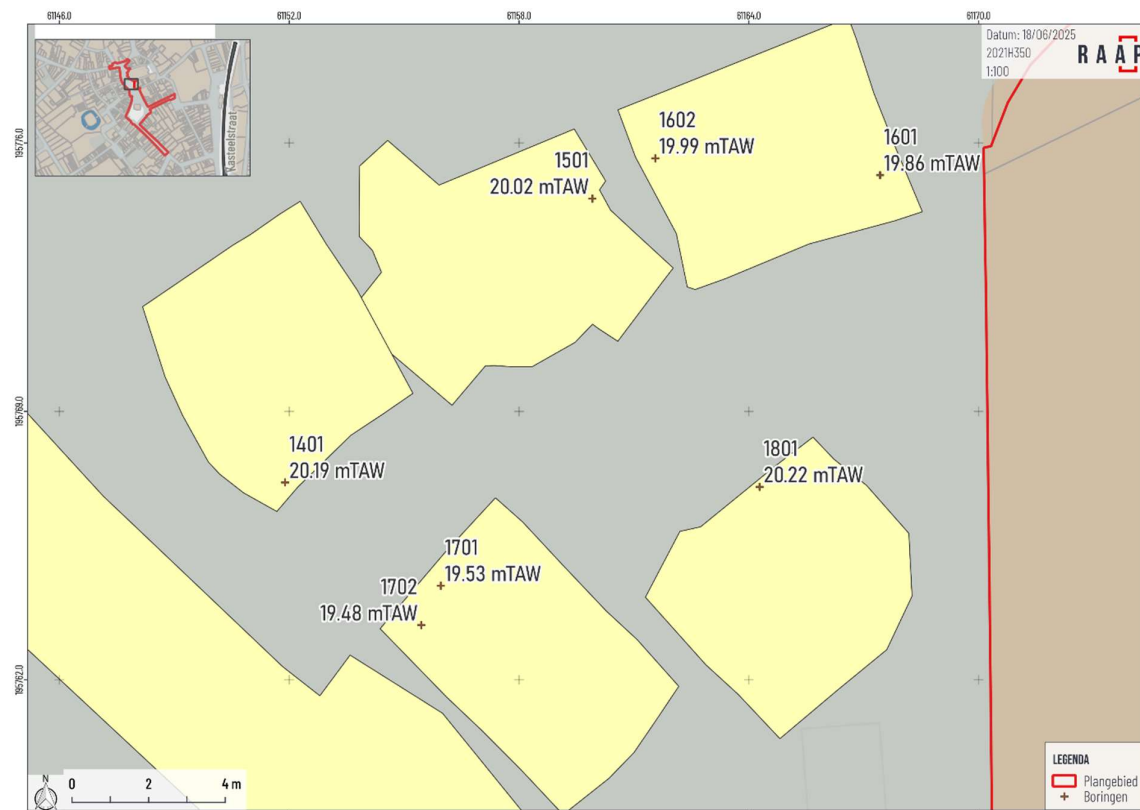
De moederbodem werd in de boringen in werkputten 14, 15 en 16 bereikt op een diepte tussen 18,9 en 19,3m+TAW. In de zuidelijker gelegen werkputten 17 en 18 was dit, in lijn met de resultaten uit het vooronderzoek, pas op een diepte van ca. 18,6m+TAW. Het verschil in diepte kan meerdere oorzaken hebben. Zo kan er geboord zijn in een oude grafkuil of kan onder het kerkhofpakket een ouder spoor zijn gelegen.

Figuur 11. Enkele boringen (B) ter hoogte van het kerkhof. Met vermelding van de diepte van de natuurlijke bodem (in TAW).

Tabel 2. Boringen ter hoogte van het kerkhof met vermelding van het vlak vanaf waar werd geboord, de diepte tot waarin werd geboord en de diepte vanaf waar de natuurlijke bode zich manifesteert. (Maaiveld op ca. 21.3m TAW)

Boornummer	Aanzetvlak	Vlakdiepte (m TAW)	Diepte boring (m)	Diepte natuurlijke bodem (m TAW)	Grondwater (m TAW)
1401	3	20.26	1.40	18.98	19.05
1501	2	20.02	1.40	19.26	19.2
1601	4	19.86	1.0	19.16	?
1602	4	20.2	1.00	19.3	19.2
1701	5	19.53	0.5	?	19.00
1702	3	19.47	1.1	18.57	?
1801	4	20.2	1.80	18.6	?

Figuur 12. Projectie van de verschillende boringen ter hoogte van het kerkhof met weergave van het boringnummer en de hoogte in TAW vanaf waar de boring werd gezet.

2.2 EEN KERKHOFMUUR IN VELDSTEEN

In werkputten 14 en 17 werd een deel van een muur in veldsteen vastgesteld. Een gelijkaardige structuur is vastgesteld in werkputten 21 en 22. Ondanks er geen directe relatie is tussen beide structuren, wordt aangenomen dat het eenzelfde muur betreft, of althans minstens het metselwerk uit eenzelfde periode dateert. Gezien de specifieke ligging rond/nabij, en afstand tot de kerk, kan worden gesteld dat het een oude kerkhofmuur betreft. De delen die in werkputten 14 en 17 werden aangetroffen zullen beschreven worden in de resultaten van de Zwanenstraat (Deel 5, werkput 20, 21, 22).

Figuur 13. Werkput 17 – vlak 4: overzicht van de werkput met centraal de muur in veldsteen, omgeven door een reeks funderingen en putten in bakstenen. (Dronebeeld: Ph. Bultinck).

2.3 HET KERKHOF³

2.3.1 Het kerkhofareaal

Zoals reeds in het hoofdstuk bodemstratigrafie besproken, kent het grafveld aan de Sint-Pietersbandenkerk een lange gebruiksgeschiedenis. Bij sommige zones van het kerkhof werd een kerkhofpakket van meer dan 2m dik waargenomen dat, op basis van het aardewerk, zeker teruggaat tot de 12de eeuw.⁴ In het jongste kerkhofpakket, doorsneden door 19de-eeuws muurwerk, werden bij een meervoudige begraving laat 18de-eeuwse kopermunten aangetroffen. Zowel deze archeologische data, maar ook op basis van historische bronnen kan worden gesteld in een periode van minstens 700 jaar op deze plaats mensen zijn begraven. Vanaf de bouw van de Romaanse kerk in de 12de eeuw (maar wellicht reeds eerder), tot het afschaffen van het kerkhof in 1806.

Hoe de zuidelijke en westelijke afbakening van het kerkhof rond 1300 liep, kon voor een deel gereconstrueerd worden. Hiervoor kunnen we naast het hier gerapporteerde onderzoek ook gebruik maken van onderzoeken binnen de kerkhofcontouren door W.A.J.O. in 1984 en Raakvlak in 2010.⁵ Bij al deze onderzoeken werden resten van de kerkhofmuur en/of inhumaties aangetroffen.

³ Auteur: E. Vanbrabant

⁴ Tijdens het vooronderzoek werden in het onderste kerkhofpakket randfragmenten van een kogelpot in gedraaid grijs aardewerk aangetroffen.

⁵ Huyghe, 2010; Vanholme *et al.*, 2024

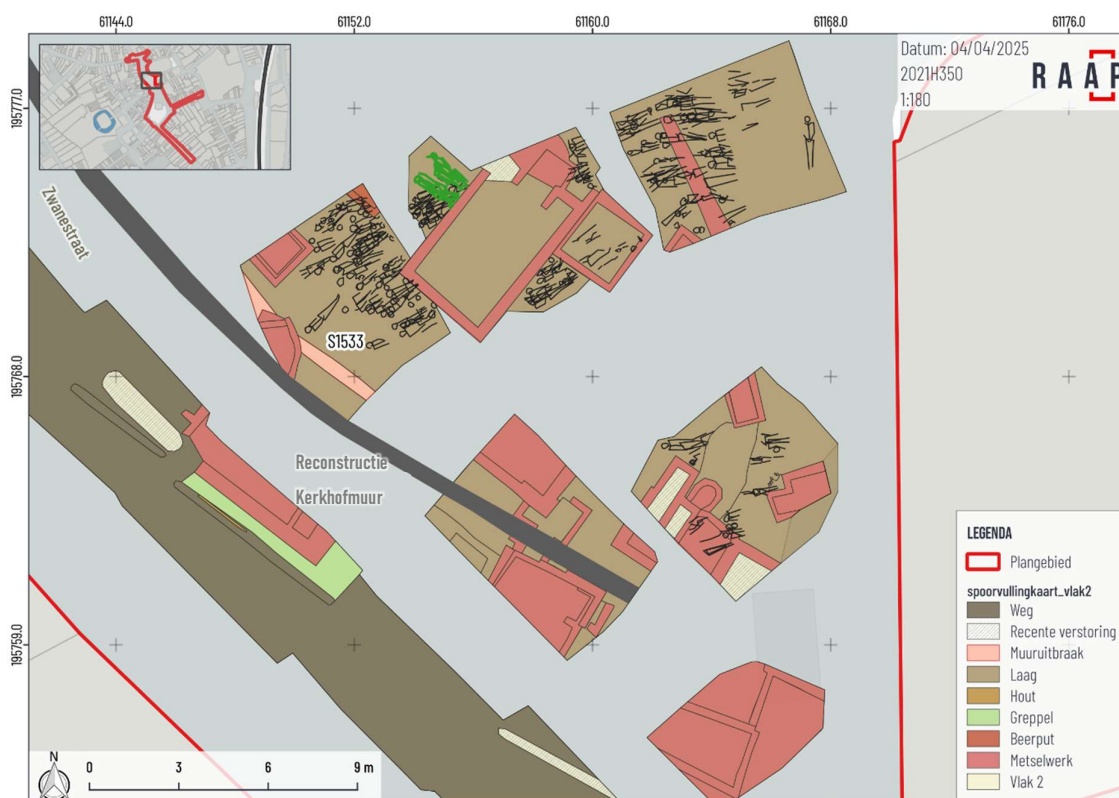

Figuur 14. Overzicht van de opgravingscampagnes met weergave van het middeleeuws wegtracé en de kerkhofmuur, projectie op de Popp-kaart (bron: AGIV, 2010; AGIV & Provincie Oost-Vlaanderen, 2014).

2.3.2 Algemene bevindingen en stratigrafie van de inhumaties

Bij het opgraven van het kerkhof werden in werkputten 14, 15, 16 en 18 in totaal 146 skeletten aangetroffen. Zeven van deze individuen maakten deel uit van een meervoudige begraving in werkput 15. Deze meervoudige begraving is volledig onderworpen aan een fysisch-anthropologisch onderzoek waarvan de resultaten besproken worden in deel 7 van dit eindverslag. Bij het hier volgende overzicht van de inhumaties worden deze individuen uitgesloten van de bespreking. De informatie van de meervoudige begraving wordt weergegeven in paragraaf 2.3.4.5.

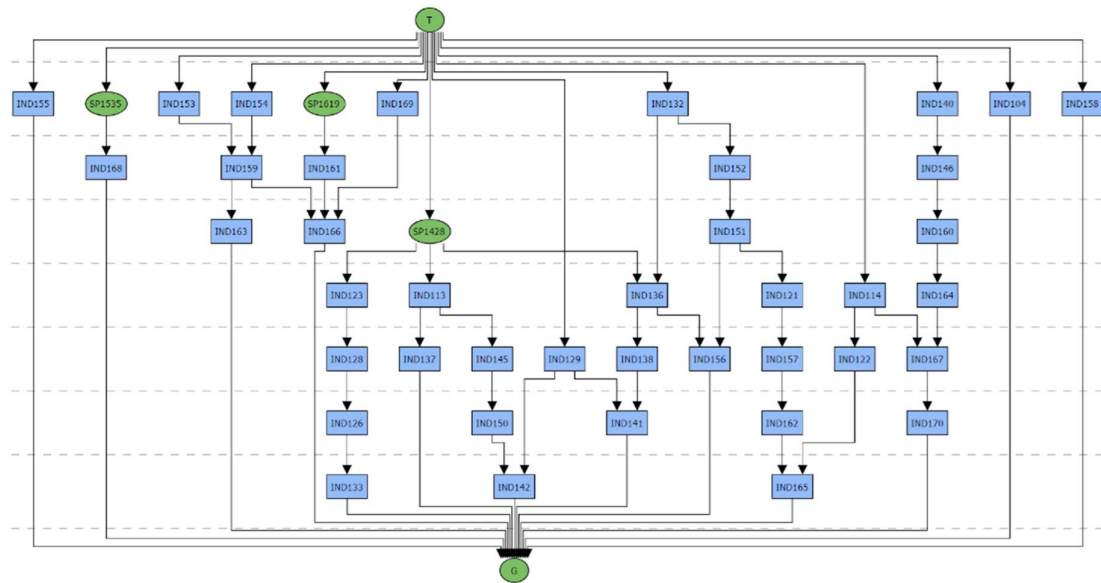
Om een inzicht te krijgen in de opbouw van het opgegraven deel van het kerkhof, werd van elke werkput waarin inhumaties werden aangetroffen, een Harris-matrix opgesteld. Gezien de ruimtelijke onderbrekingen tussen de verschillende werkputten, was het niet mogelijk om deze aan elkaar te linken. Waar de sporen zich in directe relatie tot de skeletten bevonden, werden deze toegevoegd aan de Harris-matrix. De skeletten worden weergegeven met het unieke individunummer (IND)

Figuur 15: Overzichtsplan met alle inhumaties weergegeven op de 'allesporenkaart' vlak 2 en met aanduiding van meervoudige begravingen in het groen (geprojecteerd op GRB).

2.3.2.1 Werkput 14

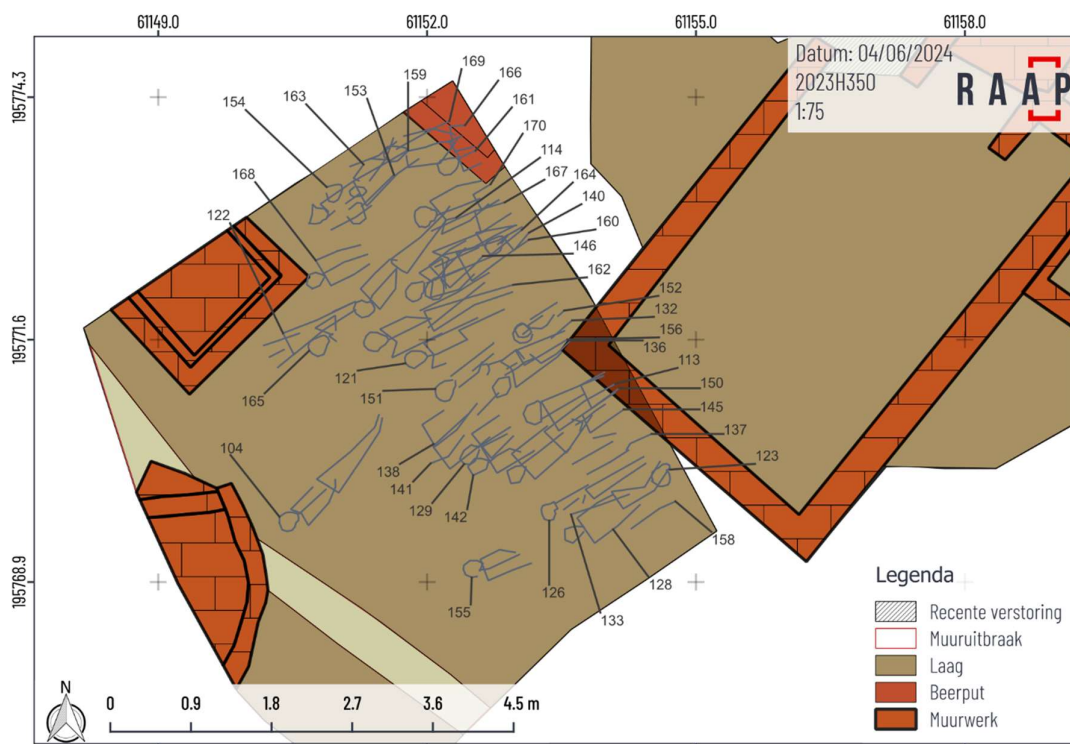
Bij werkput 14 konden in totaal 7 niveaus van begravingen en 40 individuen onderscheiden worden. Bijna alle individuen bevonden zich aan de (noord)oostelijke zijde van de werkput. Uitzonderingen hierop waren IND104 en IND155 die zich respectievelijk centraal en zuidelijk in de werkput bevonden. Het diepst gelegen individu was IND170 dat zich op een diepte van ca. 20,10 m+TAW bevond en in het noorden van de werkput gelegen was. De hoogstgelegen individuen bevonden zich eveneens in het noorden van de werkput, namelijk IND153 en IND154 op een hoogte van ca. 20,75 m+TAW. Binnen deze werkput werd dus ongeveer 70 cm van het kerkhof opgegraven. In de Harris-matrix werden 3 sporen opgenomen, namelijk S1535, S1619 en S1428. Deze sporen zijn muren die ingegraven zijn in de kerkhofgrond. Bijgevolg worden verschillende individuen oversneden door deze muren.

Figuur 16. Harris-matrix van de inhumaties in WP14.

Figuur 17. Individu 141 in vlak 2. Net zoals het merendeel van de skeletten was ook dit individu voor een groot deel verstoord door latere graafwerken/begravingen. Rondom lagen enkele losse schedelonderdelen.

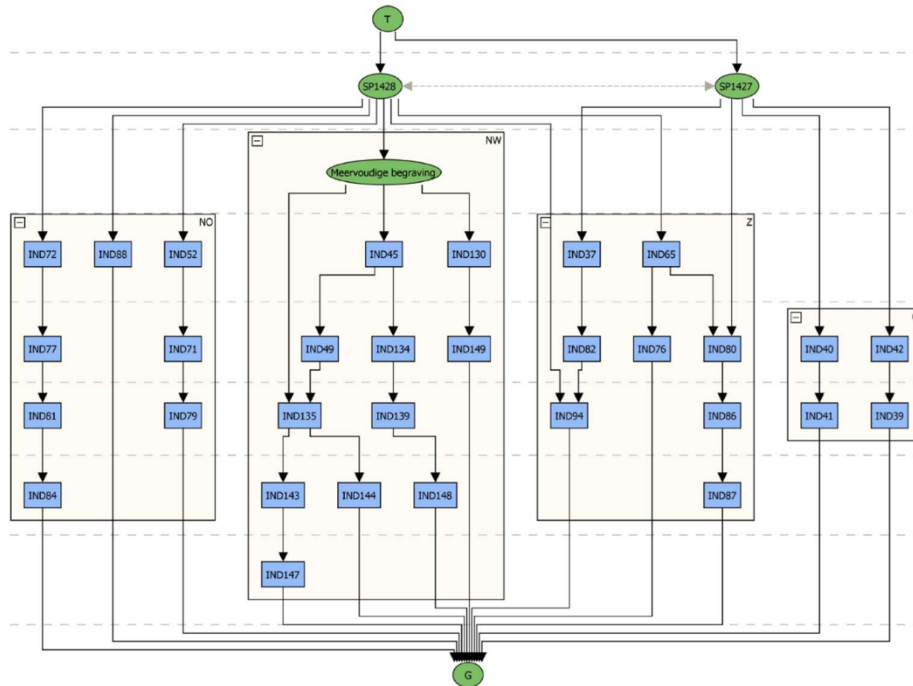
Figuur 18: Detailplan WP14 met weergave van alle inhumaties en de sporen van vlak 2.

Figuur 19. WP14, vlak 3, na het opgraven van een groot aantal skeletten in vlak 2.

2.3.2.2 Werkput 15

Bij werkput 15 konden in totaal 6 niveaus van begravingen en 31 individuen onderscheiden worden. Zoals eerder reeds vermeld, worden de individuen van de meervoudige begraving hier niet bij gerekend. Aangezien het hierbij gaat om een begraving van verschillende individuen op hetzelfde moment, kunnen de niveaus binnen de meervoudige begraving niet meegerekend worden als verschillende begravingsniveaus binnen het kerkhof. In totaliteit kan de meervoudige begraving wel meegerekend worden als 1 niveau van begraving. Binnen deze werkput kan een opdeling van de opgegraven individuen gemaakt worden in 4 zones. Centraal in de werkput bevond zich namelijk een keldervolume (S1428) van recentere datum dan het opgegraven kerkhof. Ten oosten hiervan bevond zich nog een kelderstructuur (S1427) eveneens van recentere datum. Bij dit laatste werden na verdiepen skeletten opgegraven die zich onder de structuur bevonden. Bij S1428 was dit niet het geval.

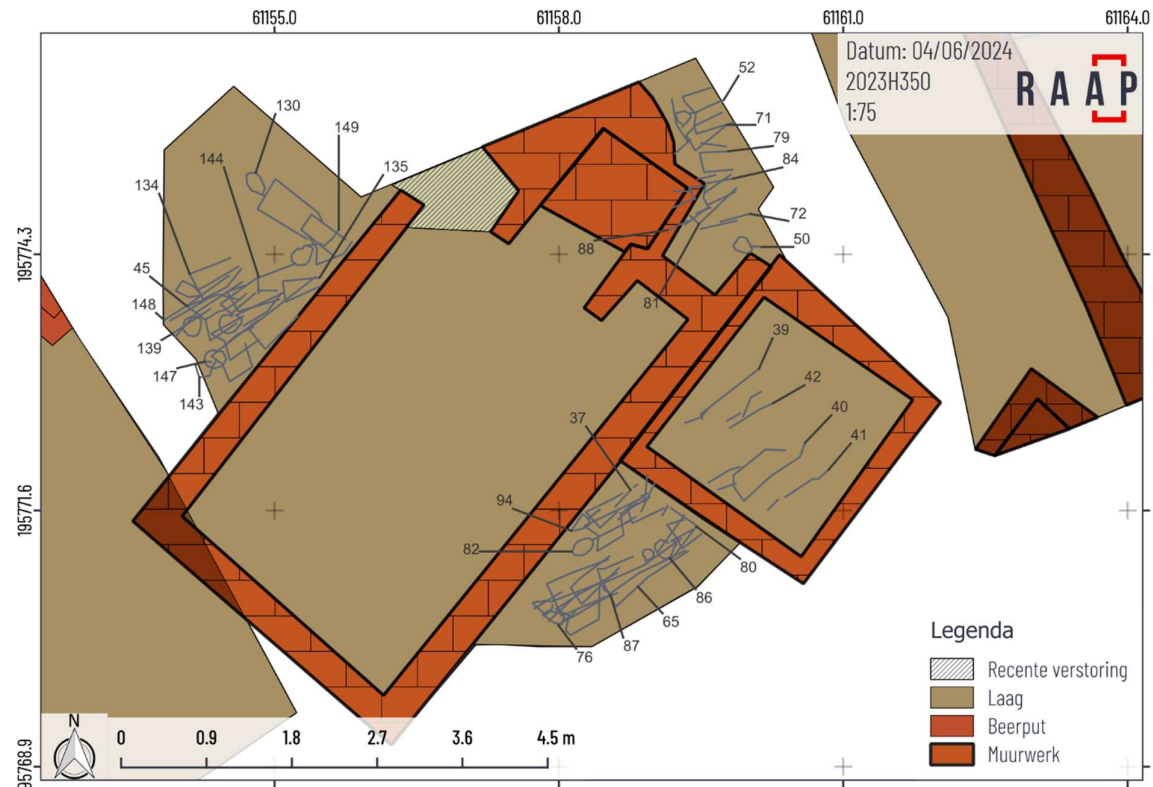

Figuur 20. Harris-matrix van de inhumaties in WP15.

Figuur 21. Inhumatie IND94 (WP15, S1531), verstoord door muren S1428 en S1427.

De eerste opgegraven zone bevond zich in het noordoosten van de werkput. Hier werden in totaal 8 individuen opgegraven. Het diepst gelegen individu was IND88, op ca. 20,06 m+TAW. De tweede opgegraven zone bevond zich in het noordwesten van de werkput en omvatte naast de meervoudige begraving nog 11 individuen. De meervoudige begraving kan hierbinnen beschouwd worden als het jongste niveau en heeft een aantal oudere individuen verstoord. De diepst gelegen individuen binnen deze zone waren IND148 en IND149 die zich op een diepte van ca. 20,15 m+TAW bevonden. De derde opgegraven zone bevond zich in het zuiden van de werkput en omvatte 8 individuen. Het diepst gelegen individu was IND94 op een diepte van ca. 20,14 m+TAW. De vierde opgegraven zone bevond zich in het oosten onder de kelderstructuur S1427. De zone omvatte 4 individuen waarvan het diepste (IND41) zich op een diepte van ca. 19,88 m+TAW bevond. De hoogstgelegen individuen, zijnde de meervoudige begraving en IND45 bevonden zich op een hoogte van ca. 20,90 m+TAW. In totaal werd binnen deze werkput dus ca. 1 m van het kerkhof opgegraven.

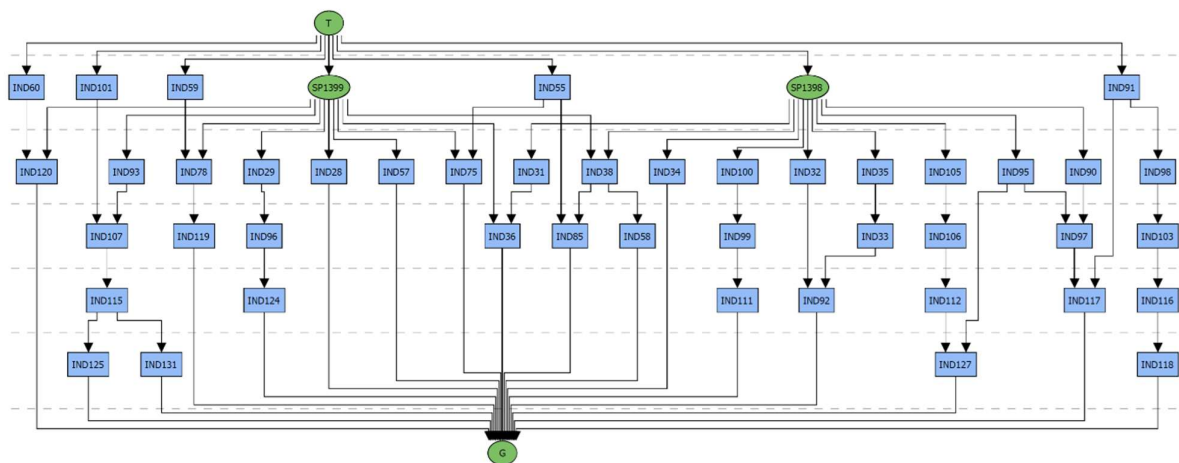
Figuur 22: Detailkaart WP15 met weergave van alle individuen en de sporen van vlak 2.

Figuur 23. WP15: sterk verstoorte graven onder een 19de/20ste-eeuwse keldervoer.

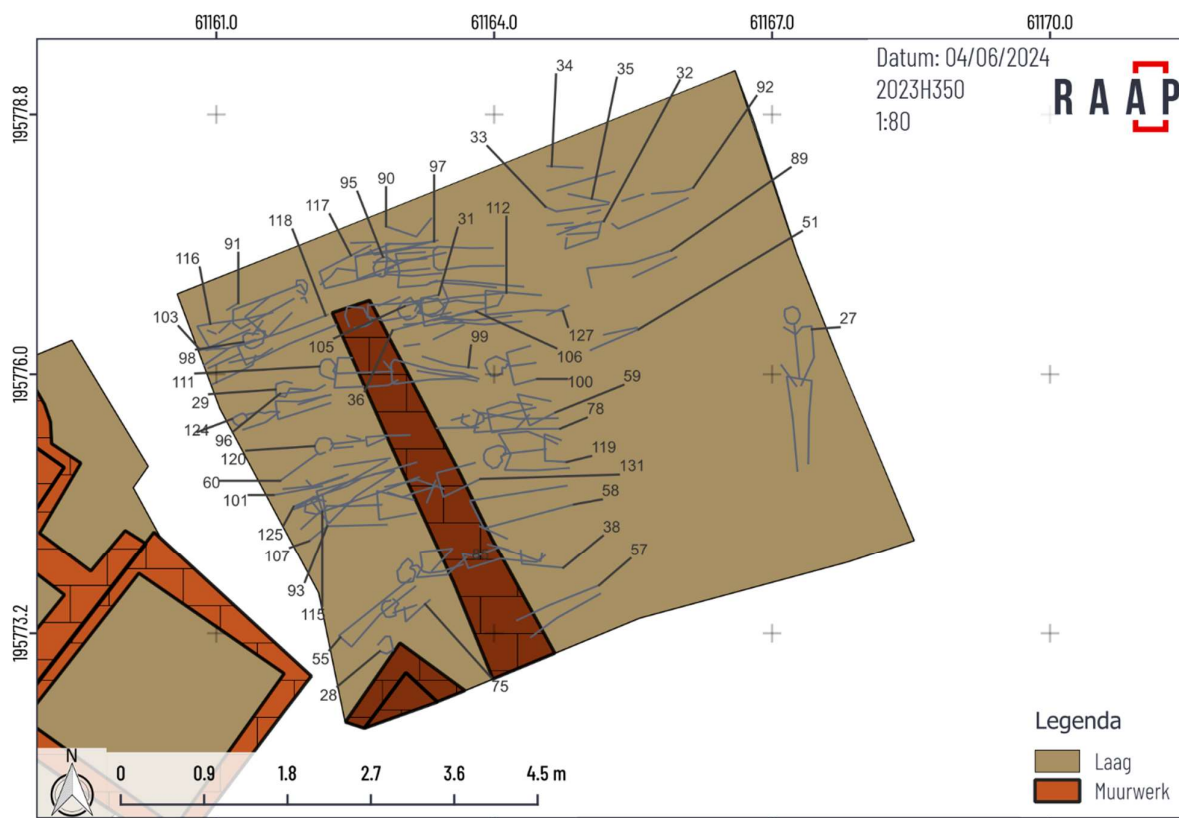
2.3.2.3 Werkput 16

Bij werkput 16 konden in totaal 5 niveaus van begravingen en 49 individuen onderscheiden worden. In de Harris-matrix van deze werkput zoals hierboven gezien, zijn niet alle individuen opgenomen. De individuen zonder verband met andere individuen worden niet weergegeven om het schema overzichtelijk te houden. Binnen deze werkput bevond het merendeel van de skeletten zich aan de westelijke zijde van de put. Als gedeeltelijke verklaring hiervoor kan de aanwezigheid van verstoring aan de (zuid)oostelijke zijde van de put aangehaald worden. Zoals eerder reeds besproken werd, bevonden zich ook in deze werkput verschillende sporen die de inhumaties (deels) verstoord hebben. Twee daarvan, namelijk S1398 en S1399, werden opgenomen in de Harris-matrix. De diepst gelegen individuen in deze werkput waren IND125, IND127 en IND131 op een diepte van ca. 19,94 m+TAW. De hoogstgelegen individuen waren IND27 en IND32 met een hoogte van 20,70 m+TAW. Binnen deze werkput werd dus in totaal ca. 80 cm van het kerkhof opgegraven.

Figuur 24. Harris-matrix van de inhumaties in WP16.

Bij werkput 16 konden in totaal 5 niveaus van begravingen en 49 individuen onderscheiden worden. In de Harris-matrix van deze werkput zoals hierboven gezien, zijn niet alle individuen opgenomen. De individuen zonder verband met andere individuen worden niet weergegeven om het schema overzichtelijk te houden. Binnen deze werkput bevond het merendeel van de skeletten zich aan de westelijke zijde van de put. Als gedeeltelijke verklaring hiervoor kan de aanwezigheid van verstoring aan de (zuid)oostelijke zijde van de put aangehaald worden. Zoals eerder reeds besproken werd, bevonden zich ook in deze werkput verschillende sporen die de inhumaties (deels) verstoord hebben. Twee daarvan, namelijk S1398 en S1399, werden opgenomen in de Harris-matrix. De diepst gelegen individuen in deze werkput waren IND125, IND127 en IND131 op een diepte van ca. 19,94 m+TAW. De hoogstgelegen individuen waren IND27 en IND32 met een hoogte van 20,70 m+TAW. Binnen deze werkput werd dus in totaal ca. 80 cm van het kerkhof opgegraven.

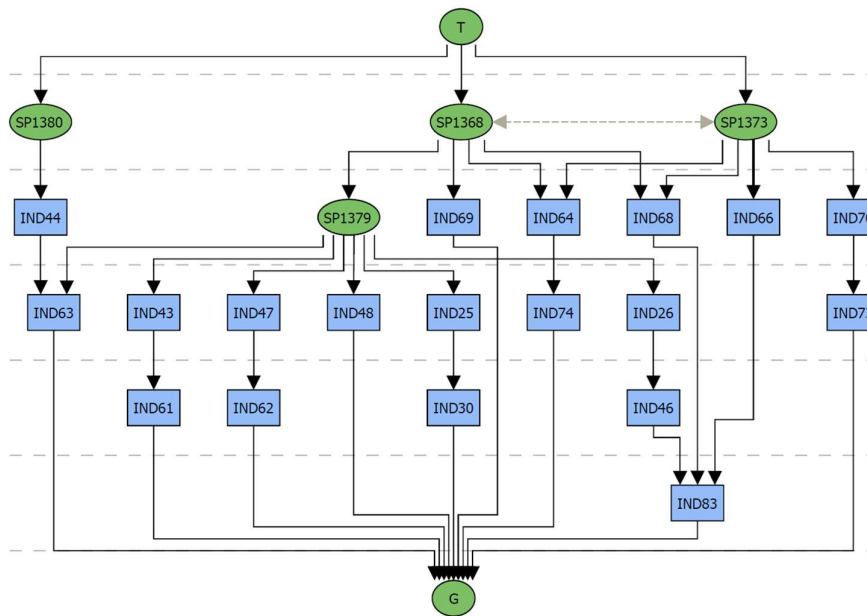
Figuur 25. Detailplan WP16 met alle inhumaties en de sporen van vlak 2

Figuur 26. WP16, vlak 2: zicht op het vele muurwerk en enkele sterk verstoorde graven.

2.3.2.4 Werkput 18

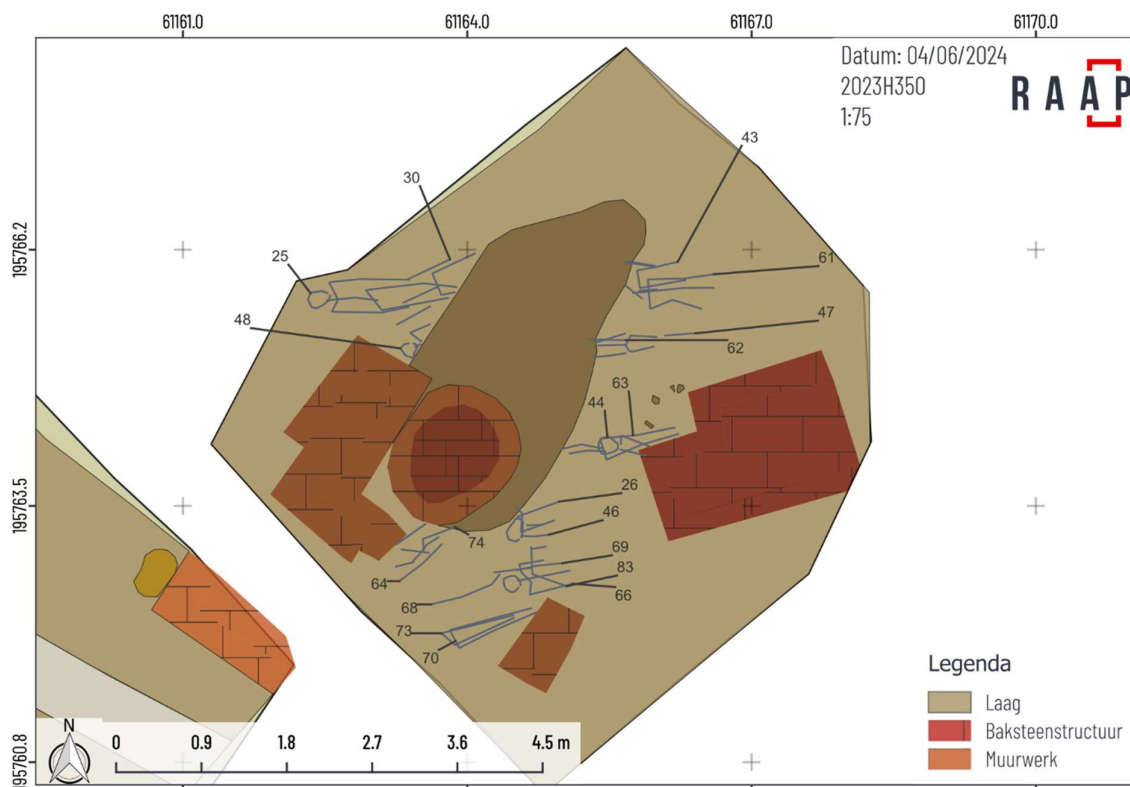
Bij werkput 18 konden in totaal 4 niveaus van begravingen en 19 individuen onderscheiden worden. In deze werkput waren verschillende sporen aanwezig die individuen verstoorden. Hierbij ging het niet enkel om muurwerk, maar ook om een kuil (S1379) ingegraven in het kerkhofpakket met dus bijhorende verstoring van individuen. Het diepst gelegen individu binnen de werkput was IND83 op een diepte van ca. 20,15 m+TAW. Het hoogst gelegen individu was IND25 op een hoogte variërend tussen 20,8 m+TAW (schedel) tot 20,5 m+TAW (voeten). Binnen deze werkput werd dus ca. 70 cm van het kerkhof opgegraven. Opvallend binnen deze werkput is de lagere densiteit aan begravingen, zowel in aantal individuen als in aantal niveaus. Dit kan hoogstwaarschijnlijk toegeschreven worden aan de positie van de werkput, namelijk ten zuiden van de andere werkputten en bijgevolg verder weg van de kerk.

Figuur 27. Harris-matrix van de inhumaties in WP18.

Figuur 28. inhumatie IND48 (WP18, S1424), individu wordt verstoord door kuil (S1379).

Figuur 29. Detailplan WP18 met alle inhumaties en sporen vlak 4.

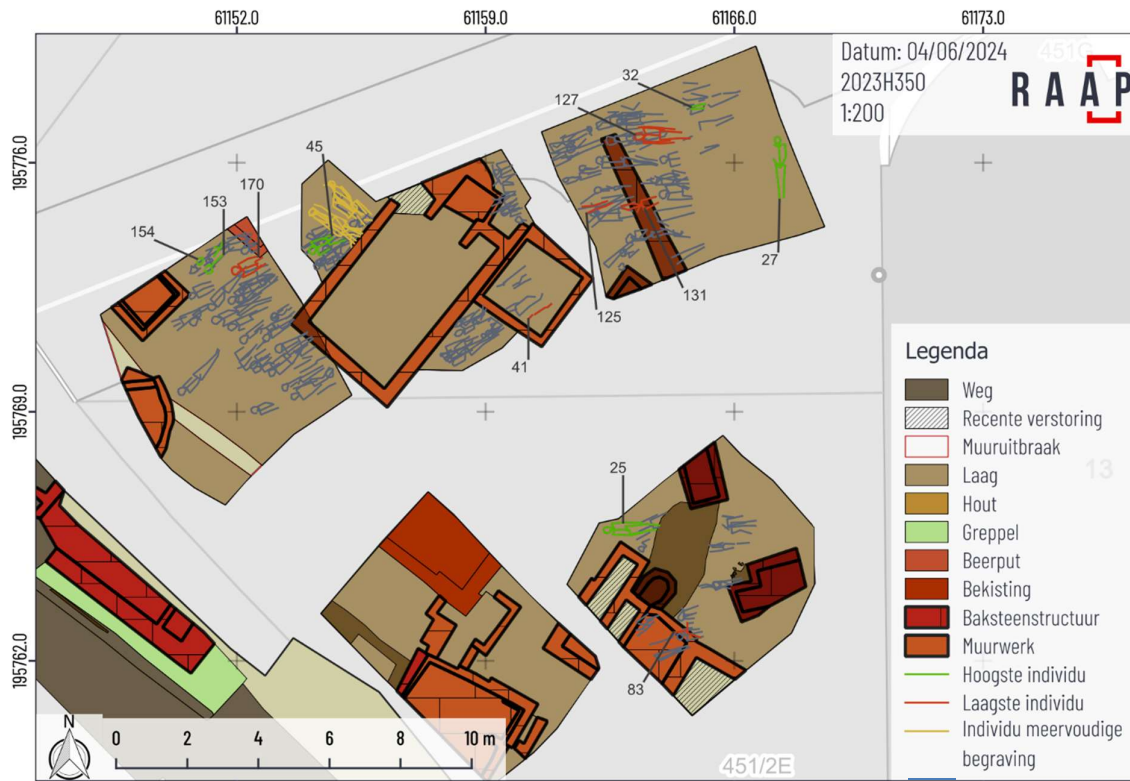
Figuur 30. WP18, vlak 2. Het kerkhof was er sterk verstoord door een groot aantal kelders en beerputten in baksteen.

Figuur 31. WP18, vlak 4. Tussen de vele vergravingen door werden nog sterk verstoorde graven aangetroffen.

2.3.2.5 Samenvatting

Wanneer de resultaten van de verschillende werkputten naast elkaar geplaatst worden, kunnen enkele conclusies gemaakt worden ten aanzien van het kerkhof. De eerste skeletten bevinden zich op een hoogte van ongeveer 20,9 m+TAW, wat neerkomt op 70 cm onder het maaiveld. Binnen het uitgevoerde project konden maximaal 7 verschillende niveaus van begravingen onderscheiden worden met het laagste aangetroffen individu op een diepte van 19,88 m+TAW. Hierbij moet echter zeker de opmerking gemaakt worden dat binnen het project de onderkant van het kerkhofpakket niet in het vlak bereikt is. Zoals eerder reeds vermeld werd (zie punt 1.2 bodemstratigrafie) werd de moederbodem in boring wel aangetroffen, op een diepte van tussen 19,3 en 18,5 m+TAW. De aanwezigheid van meerdere niveaus van begravingen onder het laagste geregistreerde niveau van de huidige opgraving, kan dus zeker verwacht worden.

Figuur 32. Overzichtsplaan alle inhumaties op sporen vlak 2, met aanduiding van hoogste en laagste individu(en) per werkput.

2.3.3 Vondsten

Binnen de kerkhofgrond werden verschillende vondsten aangetroffen. Voor de volledige gedetailleerde beschrijving van de vondsten, kan verwezen worden naar deel 6, vondsten. Hier kan echter wel een beperkte bespreking gegeven worden van de verschillende aangetroffen vondsten binnen de kerkhofgrond en in welke mate deze al dan niet verdere informatie kunnen geven met betrekking tot het kerkhof en/of de inhumaties.

In de eerste plaats kunnen hierbij de metaalvondsten aangehaald worden, met name de kistnagels. Bij verschillende individuen werden kistnagels aangetroffen, een duidelijke indicatie voor kistbegravingen. Naast kistnagels werden nog andere metaalvondsten aangetroffen, met name munten, gespen en gewichtjes. Een voorbeeld van een metaalvondst is een munt op het bekken van individu 93. In de tweede plaats werd een substantiële hoeveelheid aardewerk aangetroffen in de besproken werkputten. Dit aardewerk kan hoofdzakelijk in de late middeleeuwen tot ca. de 16de eeuw gedateerd worden. Een deel van het aardewerk dateert uit de volle tot late middeleeuwen en een deel moet gesitueerd worden in de postmiddeleeuwse periode. In de derde plaats werden nog enkele andere materiaalcategorieën aangetroffen, zij het in beperkte mate. Het gaat daarbij om textiel, glas, keramisch (bouw)materiaal en natuursteen. De vondsten komen overeen met wat verwacht wordt binnen deze kerkhofcontext, zowel qua samenstelling als qua datering.

2.3.4 Assessment van de inhumaties

2.3.4.1 Strategie van het fysisch-antropologisch onderzoek

Zoals eerder al werd vermeld, zijn er binnen werkput 14, 15, 16 en 18 in totaal 146 individuen aangetroffen, waarvan 7 deel uitmaakten van een meervoudige begraafing. Alle opgegraven individuen zijn onderworpen aan een basisassessment waarbij aandacht besteed is aan de bewaring en het onderzoekspotentieel met als doel een selectie te maken van skeletten die in aanmerking komen voor verder onderzoek. Op basis van de resultaten van het basisassessment en deels omwille van budgettaire beperkingen is ervoor gekozen om de uitgebreide fysisch-antropologische analyse te beperken tot de aangetroffen meervoudige begraafing. Eerder kwam echter al naar voor dat in werkput 11 en 12 ook inhumaties werden aangetroffen die deel bleken uit te maken van het 13de-eeuwse kerkhof (zie deel 5, resultaten WP9-11, punt 1.3.13 Het kerkhof). Bij het basisassessment van alle skeletten werd beslist dat analyse van deze kerkhofcontext meer kenniswinst met zich mee zou brengen. Deze werd dus wel volledig geanalyseerd (zie deel 7, inhumaties).

Verder moet ook aangehaald worden dat de verstoringsgraad van de aangetroffen inhumaties binnen werkput 14, 15, 16 en 18 substantieel hoog lag. Dit omwille van de latere bouwprojecten en aanleg van keldervolumes binnen de grenzen van het oude kerkhof. Daarnaast waren de aangetroffen skeletten ook gefragmenteerd omwille van de beperkte grootte van de aangelegde werkputten. De afmetingen van de werkputten waren bepaald op basis van de geplande werken en lagen bijgevolg vast. Wanneer skeletten zich deels buiten de werkput bevonden, werden deze geregistreerd en ingezameld in de mate van het mogelijke. Dit betekent dus dat verschillende skeletten incompleet ingezameld zijn, omwille van de ruimtelijke beperkingen en niet omwille van een incomplete aard van het oorspronkelijke individu. De incomplete en gefragmenteerde aard van het merendeel van de aangetroffen skeletten moet in rekening gebracht worden wanneer een inschatting van het potentieel tot kenniswinst gemaakt wordt. Aan de hand van de resultaten van het basisassessment werd wel een selectie gemaakt van mogelijk verder te analyseren individuen. Deze waardering kan nuttig zijn wanneer toekomstig onderzoek aan de orde is. De tabel hieronder geeft een overzicht van alle individuen in de besproken werkputten (met uitzondering van de meervoudige begraafing) en de informatie afkomstig uit het basisassessment, met de selectie voor individuen voor potentieel toekomstig verder onderzoek.

Tabel 3. Assessmenttabel van de inhumatie aangetroffen nabij de kerk, met daarbij de selectie voor eventueel verder analyse in de toekomst.

Individu	orientatie	leeftijd	conservering	nagels ja/nee	Volledigheid (klassen)	Volledigheid (%)	Selectie voor analyse (0= NEE ; 1 = JA)
25	NW-ZO	Onbepaald	Goed	NEE	75-100%	85-95%	1
26	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	0-25%	<25%	0
27	N-Z	Adult	Gemiddeld	JA	75-100%	90-95%	?
28	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	20-25%	0
29	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	0-25%	20-25%	0
30	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	25-35%	0
31	NW-ZO	Adult	Slecht	NEE	25-50%	30-40%	0
32	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<15%	0
33	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<20%	0
34	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<15%	0
35	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<15%	0
36	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%	0
37	NW-ZO	Kind	Gemiddeld	NEE	25-50%	30-40%	0
38	NW-ZO	Adult	Goed	JA	0-25%	20-30%	0
39	ZW-NO	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	<15%	0
40	ZW-NO	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%	0
41	ZW-NO	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	<15%	0
42	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%	0
43	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	0-25%	<20%	0
44	NW-ZO	Adult	Slecht	JA	25-50%	25-35%	0
45	NW-ZO	Adult	Slecht	NEE	50-75%	60-70%	0
46	NW-ZO	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	20-25%	0
47	W-O	Juveniel	Gemiddeld	JA	25-50%	30-35%	0
48	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	20-25%	0
49	NW-ZO	Adult	Goed	NEE	75-100%	80-85%	1
50	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	15-20%	0
51	W-O	Onbepaald	Goed	JA	0-25%	<20%	0
52	W-O	Adult	Onbepaald	NEE	25-50%	25-30%	0
55	W-O	Adult	Goed	JA	25-50%	40-45%	0
56	W-O	Adult	Goed	JA	0-25%	<10%	0
57	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	0-25%	ca. 20%	0
58	W-O	Adult	Slecht	JA	25-50%	30-35%	0

59	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	75-100%	>95%		1
60	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	<10%		0
61	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	25-50%	30-35%		0
62	W-O	Onbepaald	Onbepaald	NEE	0-25%	<10%		0
63	W-O	Adult	Slecht	NEE	50-75%	50-55%		0
64	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	25-50%	30-40%		0
65	W-O	Adult	Goed	JA	75-100%	>95%		1
66	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	25-50%	30-40%		0
68	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	ca. 10%		0
69	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	0-25%	10-15%		0
70	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-50%		0
71	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	50-55%		0
72	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<20%		0
73	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	50-55%		0
74	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	15-25%		0
75	W-O	Adult	Slecht	NEE	25-50%	30-35%		0
76	W-O	Adult	Slecht	NEE	25-50%	35-40%		0
77	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%		0
78	W-O	Adult	Slecht	NEE	50-75%	70-75%	?	
79	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	20-25%		0
80	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	30-35%		0
81	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	20-25%		0
82	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	80-85%		1
83	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	0-25%	20-25%		0
84	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	25-30%		0
85	W-O	Adult	Slecht	NEE	75-100%	>95%		1
86	W-O	Juveniel	Gemiddeld	JA	25-50%	40-45%	?	
87	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	90-95%		1
88	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	35-40%		0
89	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	25-50%	30-35%		0
90	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<20%		0
91	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%		0
92	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%		0
93	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	50-55%		0
94	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	65-70%	?	
95	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-50%	?	0
96	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	0-25%	20-25%		0
97	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	JA	50-75%	65-70%		1
98	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%		0
99	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	25-50%	30-35%		0
100	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	JA	25-50%	40-45%		0
101	W-O	Adult	Slecht	JA	25-50%	35-40%		0
103	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	10-15%		0
104	ZW-NO	Onbepaald	Goed	NEE	75-100%	90-95%		1
105	W-O	Onbepaald	Slecht	JA	0-25%	20-25%		0
106	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	0-25%	<20%		0
107	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	25-50%	40-50%		0
111	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	75-100%	90-95%		1
112	W-O	Adult	Slecht	JA	50-75%	60-65%	?	
113	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	75-100%	90-95%		1
114	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	>95%		1
115	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	50-75%	65-70%	?	
116	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%		0
117	W-O	Adult	Slecht	JA	50-75%	60-65%	?	
118	W-O	Adult	Goed	NEE	50-75%	70-75%		1
119	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	80-85%		1
120	W-O	Kind	Gemiddeld	NEE	75-100%	75-80%		1
121	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%		0
122	W-O	Onbepaald	Slecht	NEE	0-25%	20-25%		0
123	W-O	Adult	Goed	NEE	0-25%	ca. 20%		0
124	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	70-75%	?	
125	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%		0
126	W-O	Kind	Gemiddeld	NEE	75-100%	80-85%		1
127	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	75-100%	85-90%		1
128	W-O	Adult	Slecht	JA	75-100%	80-85%	?	
129	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	30-35%		0
130	NW-ZO	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	80-85%		1
131	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	55-60%	?	
132	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	25-30%		0
133	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	10-15%		0
134	W-O	Adult	Slecht	NEE	50-75%	60-65%	?	
135	W-O	Onbepaald	Gemiddeld	NEE	75-100%	80-85%		1
136	W-O	Adult	Slecht	NEE	50-75%	55-60%		0
137	W-O	Juveniel	Gemiddeld	JA	50-75%	50-60%	1?	
138	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	50-75%	50-55%		0

139	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%	0
140	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	20-25%	0
141	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	25-50%	40-45%	0
142	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	25-50%	40-45%	0
143	W-O	Adult	Slecht	NEE	50-75%	70-75%	?
144	W-O	Adult	Slecht	NEE	25-50%	30-40%	0
145	W-O	Adult	Slecht	JA	25-50%	30-40%	0
146	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	30-35%	0
147	W-O	Adult	Slecht	NEE	25-50%	40-45%	0
148	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%	0
149	W-O	Adult	Slecht	NEE	25-50%	40-45%	0
150	W-O	Adult	Goed	JA	75-100%	80-85%	1
151	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	30-35%	0
152	W-O	Adult	Slecht	JA	0-25%	20-25%	0
153	W-O	Kind	Slecht	NEE	0-25%	20-25%	0
154	W-O	Kind	Slecht	NEE	25-50%	30-35%	0
155	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	55-60%	?
156	W-O	Kind	Slecht	JA	25-50%	25-30%	0
157	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	10-15%	0
158	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	15-20%	0
159	W-O	Adult	Slecht	NEE	50-75%	50-55%	0
160	W-O	Adult	Gemiddeld	JA	75-100%	85-90%	1
161	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	40-45%	0
162	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	>95%	1
163	W-O	Adult	Slecht	NEE	0-25%	<10%	0
164	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	50-75%	60-65%	?
165	W-O	Adult	Slecht	NEE	25-50%	30-35%	0
166	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	75-80%	1
167	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	25-50%	25-30%	0
168	W-O	Adult	Onbepaald	NEE	50-75%	70-75%	1?
169	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	0-25%	<20%	0
170	W-O	Adult	Gemiddeld	NEE	75-100%	75-80%	1

Naast de fragmentatiegraad moet ook het relatief beperkte aantal individuen aangehaald worden als reden voor het beperkte potentieel tot kenniswinst van verdere analyse. Om gedegen algemene uitspraken te doen over de kerkhofpopulatie, moet ten minste een statistisch relevant deel van deze populatie onderzocht kunnen worden. Wanneer echter gekeken wordt naar het opgegraven deel van het kerkhof, dan komt hierbij onvermijdelijk de conclusie naar voor dat slechts een beperkt deel van het kerkhof opgegraven is. Zoals eerder reeds werd aangehaald, is het onderste niveau van het kerkhof bij de opgraving niet bereikt. Aan de hand van boringen wordt zelfs duidelijk dat het niet-opgegraven deel van het kerkhofpakket dikker is dan het opgegraven deel. Bijgevolg is het bijzonder moeilijk om algemene uitspraken te doen over de kerkhofpopulatie. Dit aangezien het mogelijk te analyseren deel van de skeletten geen statistisch relevant sample vormt van de populatie in kwestie.

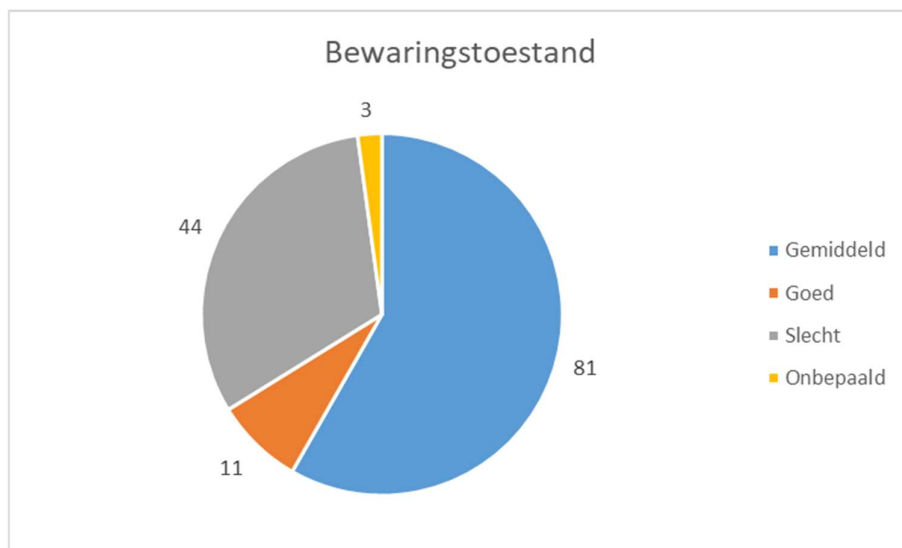
Bij het basisassessment werden ook de opties voor verder natuurwetenschappelijk onderzoek bekeken. Hierbij moet hoofdzakelijk de mogelijkheid tot C14-analyses in overweging genomen worden. Echter gezien het feit dat het onderste niveau van het kerkhof niet bereikt werd en omdat reeds algemeen geweten is binnen welke periode het kerkhof in gebruik was, werd de inschatting gemaakt dat de kosten van verdere analyses niet zouden opwegen tegen de geringe kenniswinst. Het dateren van enkele skeletten zou namelijk geen verdere meerwaarde hebben en bijzonder weinig invloed hebben op de conclusies die reeds naar voor gebracht kunnen worden op basis van andere informatie.

Figuur 33. Het fragmentair onderzoek van skeletten had deels te maken met het onderzoek in werkputten (per voorziene boombunker) waarbij tussenliggende delen niet konden worden onderzocht.

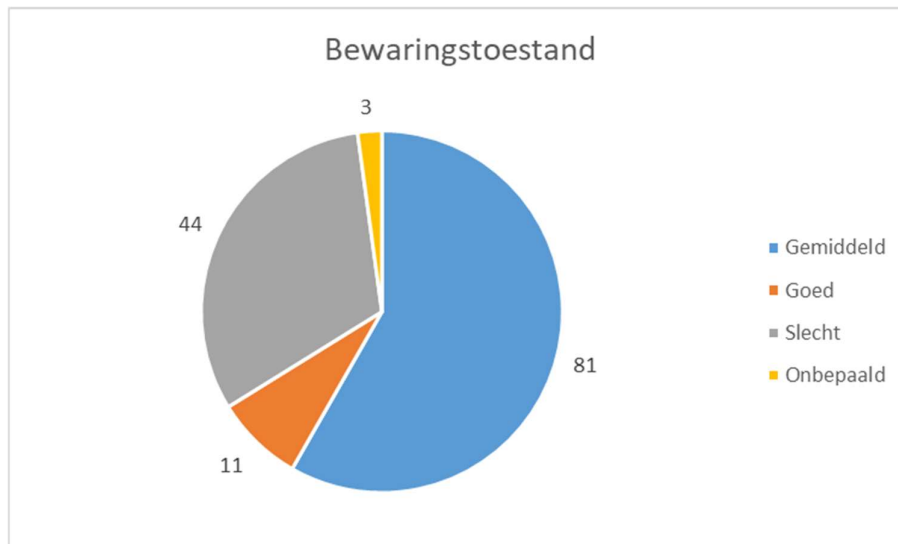
2.3.4.2 Inhumaties

Onder dit punt worden de resultaten van het assessment besproken, met name het bewaarde percentage en de basisleeftijdsoepening, alsook verdere informatie die in het veld reeds verzameld werd, zoals de oriëntatie en bewaringstoestand van de skeletten.

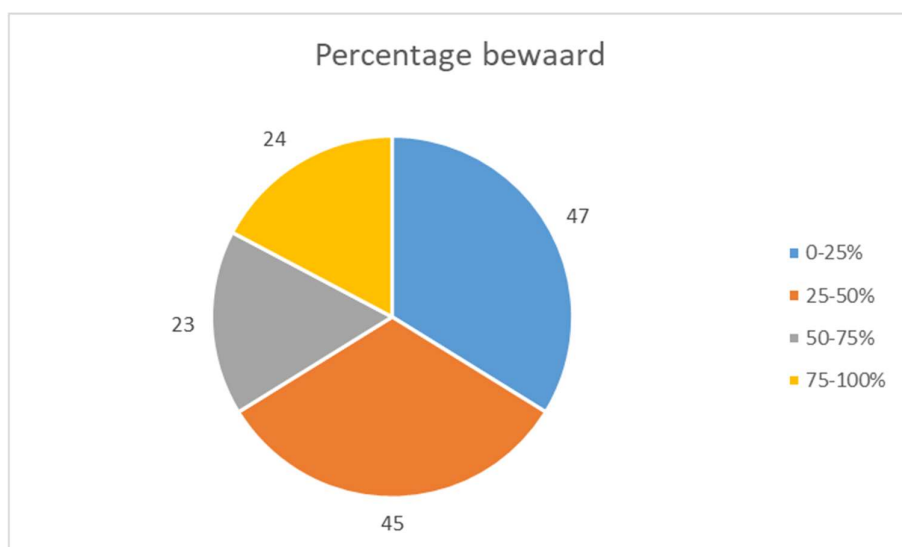
Figuur 34. Graad van bewaring.

In het veld werd voor elk individu reeds een inschatting gemaakt van de bewaringstoestand. Bij het basisassessment werd deze informatie afgetoetst met de realiteit na het wassen en waar nodig aangepast. De bewaringstoestand van het bot heeft een belangrijke invloed op het potentieel voor verder onderzoek, aangezien slecht bewaard botmateriaal minder informatie kan opleveren over het individu in kwestie. Bij het bepalen van de bewaringstoestand werd gebruik gemaakt van 3 verschillende klassen, namelijk goed, gemiddeld en slecht. Wanneer door omstandigheden geen bewaringstoestand kon toegeschreven worden aan het botmateriaal (bijvoorbeeld door een te sterke fragmentatie), werd dit beschreven als onbepaald. Op de grafiek hieronder wordt de bewaringstoestand van de verschillende opgegraven individuen weergegeven. Daarbij komt meteen duidelijk naar voor dat de algemene bewaring van de opgegraven skeletten niet goed was. Slechts 11 van de individuen kregen de bepaling 'goed', tegenover 44 die de bepaling 'slecht' kregen. 81 individuen hadden een gemiddelde bewaring. Algemeen kan dus gesteld worden dat de bewaringstoestand van de opgegraven skeletten gemiddeld tot slecht was.

Figuur 35. Graad van bewaring van de skeletten.

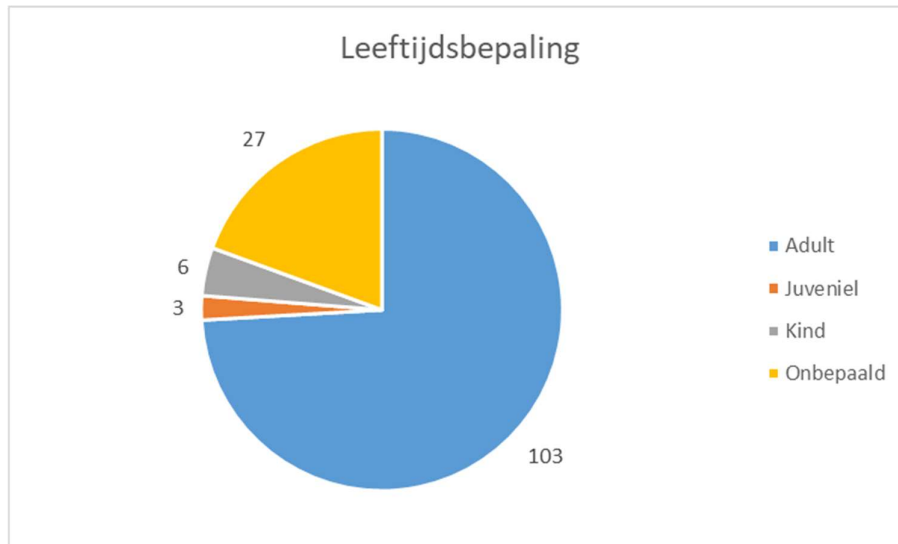
In het veld werden bij elk individu de aanwezige delen van het skelet aangeduid op een tekening. Deze informatie werd, in combinatie met de informatie verkregen uit het basisassessment, omgezet naar een percentage van het skelet dat bewaard gebleven is. Het bewaringspercentage kan gebruikt worden bij de selectie voor verder onderzoek, aangezien meer complete skeletten meer informatie geven over het individu in kwestie. Daarnaast kan het bewaringspercentage echter ook gebruikt worden om uitspraken te doen over het kerkhof zelf. Wanneer skeletten binnen een kerkhofcontext vaker niet compleet bewaard zijn, dan kan dit namelijk wijzen op een langdurig gebruik van het kerkhof, waarbij vergravingen zorgen voor een onvolledige bewaring van de individuen in kwestie. Hierbij moet echter altijd aandacht besteed worden aan verstoringen door andere sporen, bijvoorbeeld door muurwerk.

Figuur 36. Percentage dat was bewaard en opgegraven.

Voor het overzichtelijk presenteren van het bewaringspercentage werd dit ingedeeld in 4 verschillende klassen, zoals gezien kan worden in de grafiek hierboven. De grootste groep individuen (47) was beperkt bewaard, namelijk minder dan 25%. Van de tweede grootste groep (45) was 25 tot 50% van het skelet bewaard. De groepen met een bewaring van 50-75% en 75-100% waren veel minder vertegenwoordigd met respectievelijk 23 en 24 individuen. Uit deze gegevens blijkt duidelijk dat het grootste deel van de aangetroffen skeletten eerder incompleet bewaard was. Daarbij gaat het om een onvolledige bewaring omwille van de afwezigheid van delen van het skelet, niet omwille van slechte bewaring. Wanneer gekeken wordt naar de omgeving van de skeletten, moet bij deze context echter wel de opmerking gemaakt worden dat de verstoring van de skeletten grotendeels aan verstoring door later gebouwde keldervolumes toegeschreven kan worden. Echter zijn er ook wel skeletten die verstoord zijn omwille van vergraving door andere individuen. Deze resultaten passen binnen een kerkhofcontext. Bij de bespreking van het bewaringspercentage moeten voor deze site ook de beperkingen van de opgraving aangehaald worden. De locatie en afmetingen van de werkputten waren op voorhand bepaald, naar de geplande werken. Zoals eerder gezegd, werden de individuen geregistreerd en ingezameld voor zover zij zich binnen de werkput bevonden. Verschillende individuen zijn dus incompleet omdat delen van het individu zich in de profielen bevonden.

Zoals bij de voorgaande elementen werd in het veld reeds een basisleeftijdsoorsprong bepaald. Deze werd gecontroleerd en waar nodig aangepast bij het basisassessment. Voor de leeftijdsbepaling werd gebruik gemaakt van 4 klassen, namelijk baby, kind, juveniel en adult. De individuen waarbij een leeftijdsbepaling niet mogelijk was, werden als 'onbepaald' omschreven. De grafiek hierboven toont een overzicht van de leeftijdsbepaling voor de aangetroffen individuen. Daarbij komt duidelijk naar voren dat het merendeel van de aangetroffen skeletten volwassen personen waren. Er werden echter ook enkele juvenielen en kinderen aangetroffen. Er werden geen baby's aangetroffen. De subadulte individuen lagen tussen de volwassen individuen begraven. Er lijkt dus binnen het aangetroffen deel van het kerkhof geen specifieke zone voor kinderen voorzien te zijn. De leeftijdsdoorsnede ligt in lijn van de verwachting binnen een kerkhofcontext.

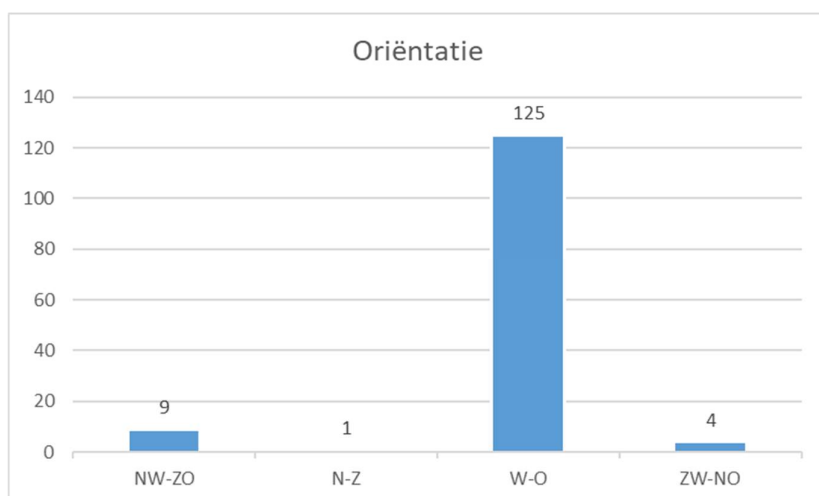
Figuur 37. Verdeling van de individuen per leeftijd.

Figuur 38. Inhumatie IND137 (WP14, S1600), voorbeeld van een juveniel individu.

2.3.4.3 Oriëntatie

De grafiek hieronder toont de oriëntatie van de skeletten. Het overgrote merendeel van de individuen kent een W-O oriëntatie, waarbij het hoofd in het westen ligt en de voeten in het oosten. Er dient echter te worden vermeld dat er een lichte afwijking is en de oriëntatie eerder WZW-ONO blijkt te zijn. Deze oriëntatie is identiek aan deze van de kerk. Deze oriëntatie ligt in lijn met de verwachting van een christelijke begraafplaats. Er zijn echter wel enkele individuen met een afwijkende oriëntatie. De meest opvallende daarvan is één quasi N-Z begraving, namelijk IND27 in werkput 16. Dit individu lijkt verder een eerder geïsoleerd individu te zijn, met geen andere skeletten in de nabije omgeving. Daarnaast bevond het individu zich vrij hoog in vergelijking met de andere individuen in dezelfde werkput, namelijk op een hoogte van ca. 20,70 m+TAW. Naast dit ene sterk afwijkende individu waren verder enkele individuen eerder NW-ZO of ZW-NO begraven. Het gaat hierbij slechts om een kleine afwijking van het klassieke W-O schema.

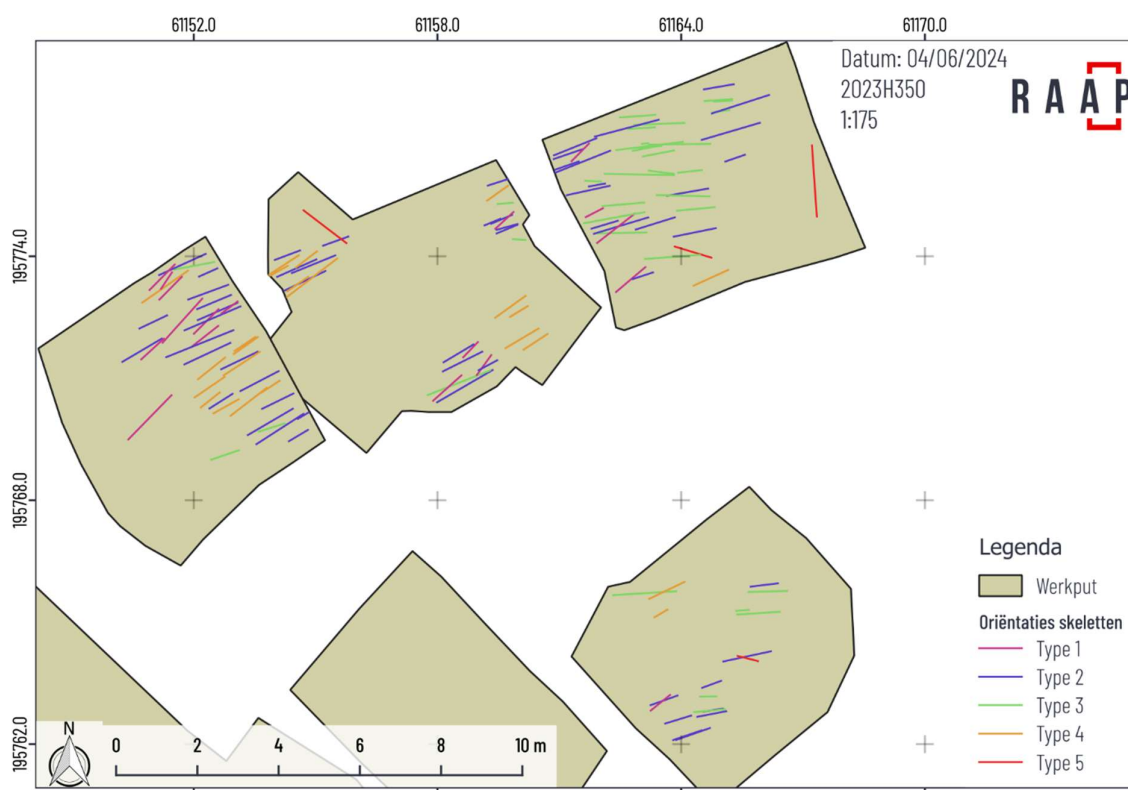
Figuur 39. Oriëntatie van de graven.

Naast deze afwijkende oriëntaties, kunnen sterk gelijkaardige oriëntaties en posities bijzonder interessant zijn om een eventuele indeling van het kerkhof te achterhalen. Hierbij moet echter wel de opmerking gemaakt worden dat het slechts kan gaan over hypothesen en aannames met variërende graad van waarschijnlijkheid. Verschillende individuen met een sterk gelijkaardige positie en oriëntatie kunnen wijzen op een relatief gelijktijdige begraving of kunnen een aanwijzing geven voor eventuele bovengrondse aanduiding van de graven. Het is echter niet mogelijk om deze hypothese volledig te bevestigen of ontkrachten. Ze moeten dan ook gezien worden als mogelijke aanwijzingen voor en niet als vaststaande feiten.

Aangezien deze bespreking gaat over algemene oriëntatie en positie van de verschillende skeletten, kan hier wel een vergelijking gemaakt worden tussen de verschillende werkputten. Op basis van de oriëntatie kunnen 5 verschillende types bepaald worden. Type 1 zijn individuen die eerder zuidwest-noordoost begraven zijn. Tot dit type behoren individuen 37, 55, 60, 64, 76, 80, 81, 98, 104, 107, 114, 140, 146, 153, 154, 157, 163, 165. Type 2 zijn individuen die west-oost begraven zijn met een bijzonder lichte afwijking richting westzuidwest-oostnoordoost. Tot dit type behoren individuen 26, 34, 43, 45, 49, 51, 52, 58, 59, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 82, 84, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 96, 103, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 134, 135, 137, 149, 150, 156, 158, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170. Dit type is duidelijk het meest aanwezig en sluit ook het dichtst aan bij het klassieke W-O schema en komt volledig overeen met de oriëntatie van de huidige Sint-Pietersbandenkerk. Type 3 zijn individuen die westzuidwest-oostnoordoost begraven zijn. Tot dit type behoren individuen 25, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 46, 47, 50, 61, 62, 78, 79, 83, 85, 87, 90, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 105, 106, 111, 112, 119, 120, 127, 155, 166. Type 4 zijn individuen die westnoordwest-oostzuidoost begraven zijn. Tot dit type behoren individuen 30, 39, 40, 41, 42, 48, 57, 71, 113, 132, 136, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 151, 152, 159. Type 5 is het laatste type en bevat individuen met een afwijkende oriëntatie die niet overeenkomen met één van de voorgaande types. Tot dit type behoren individuen 27, 38, 44, 130.

Om enige betekenis met betrekking tot bovengrondse aanduiding of gelijktijdigheid te kunnen linken aan de bovengenoemde observaties over oriëntatie, moeten deze vergeleken worden met de informatie uit de Harris-matrix. Daarbij moet echter onvermijdelijk tot de conclusie gekomen worden dat er geen eenduidige relatie is tussen de verschillende oriëntaties en de onderlinge stratigrafische relatie tussen de verschillende individuen. In bijlage zijn de Harris-matrices voor elke werkput toegevoegd met groepering van de verschillende oriëntatie-types. Er is geen eenduidige relatie. Bij werkput 18 lijkt er een relatie te zijn, waarbij type 1 en 5 het meest recent lijken, met daaronder type 2 gevolgd door type 3 en als onderste type 4. Voor de overige werkputten is er echter absoluut geen eenduidige relatie. Niet enkel is de schijnbare stratigrafische volgorde van de verschillende types anders over de verschillende werkputten, maar er is ook geen eenduidigheid binnen elke werkput over een mogelijke opeenvolging van de verschillende types.

Algemeen gesteld volgt de oriëntatie van de verschillende individuen de verwachting van een standaard christelijk kerkhof, met name een grotendeels W-O oriëntatie. Enkele afwijkende individuen werden wel aangetroffen. Verschillende types lijken naar voor te komen wanneer de oriëntatie nader bekeken wordt. Wanneer deze gekoppeld worden aan de reeds opgestelde Harris-matrices, blijkt hieruit echter geen eenduidige stratigrafische relatie. De verschillende oriëntatietypes geven dus geen verdere aanwijzing voor een periodisering van de begravingen. Verder is de ruimtelijke spreiding van de aangetroffen individuen niet voldoende om duiding te geven aan een zekere ordening of bewuste positionering die zou kunnen wijzen op bovengrondse aanduiding van de graven.

Figuur 40: Overzicht van oriëntaties van verschillende individuen ingedeeld naar type.

2.3.4.4 Graftypes

Voor de begravingsmethode van de aangetroffen inhumaties kan verwezen worden naar de aanwezigheid van kistnagels bij verschillende van de individuen als aanwijzing voor kistbegraafingen. Daarnaast kan echter ook inwikkeling vastgesteld worden. Inwikkeling komt hoofdzakelijk naar voor doordat de schouders van een individu dichter naar elkaar toe gedruwd worden, waarbij het middenrif deels naar beneden gedruwd wordt. Knieën die vlak tegen elkaar liggen kunnen eveneens een aanwijzing vormen voor inwikkeling al moet hierbij ook rekening gehouden worden met post-depositionele beweging van individuen. Deze beide methodes van begraven, namelijk kistbegraafing en inwikkeling, waren niet exclusief. Het is mogelijk dat een individu ingewikkeld wordt en vervolgens toch ook in een kist begraven wordt.

Door de gefragmenteerde aard van de individuen is het zo goed als onmogelijk om kistvorm vast te stellen, aangezien hiervoor een quasi volledige kistaflijning nodig is. Bij de aangetroffen individuen zijn er geen duidelijke kistaflijningen bewaard, maar wel bij bepaalde individuen een rij kistnagels of houtresten. Deze geven echter geen duidelijke aanwijzingen over type kisten, waardoor geen verdere datering of onderscheid tussen de verschillende individuen op basis daarvan kan voorgesteld worden.

2.3.4.5 De meervoudige begraafing ⁶

In werkput 15 werd een meervoudige begraafing geregistreerd. Het betrof zes individuen die in twee groepen van drie lagen begraven, waarbij de individuen geschrant op elkaar lagen. Hiermee wordt bedoeld dat telkens twee individuen met een Z-N oriëntatie aanwezig waren en één met een N-Z oriëntatie. De oostelijke groep (IND 53, 108 en 109) werd in buikligging geplaatst, wat niet het geval was voor

⁶ Auteur: J. Wittebroodt. Tekstdeel uit het Deel VII: Fysisch-antropologisch onderzoek.

de westelijke (IND 54, 67, 110). Bij één individu werd een loden kogel aangetroffen, deze werd samen met munten uit een geldbuidel gevonden bij een ander individu aan het einde van de 18e eeuw gedateerd.

Analyse van de skeletten heeft aangetoond dat de zes individuen jonge mannen betreffen, drie waren tussen 18 en 25 jaar, één was tussen 16 en 25 jaar, één was tussen 25 en 30 jaar en twee waren tussen 30 en 35 jaar. Er werden geen indicaties voor familiale banden tussen een of meerdere van deze mannen vastgesteld. Indicaties voor fysiologische stress door gezondheidsproblemen of een gebrek aan voedingsmiddelen en/of vitamines werden slechts in beperkte mate geconstateerd. Bij één individu (IND 108) was licht emailhypoplasie aanwezig, wat wijst op een beperkte periode van stress tijdens de ontwikkeling. IND 109 daarentegen was opvallend kleiner dan de andere en had een eerder gracieel skelet. Dit kan indicatief zijn voor tekorten of een periode van ziekte tijdens de jeugd jaren, maar kan eveneens genetisch bepaald zijn. Verder was bij de twee individuen met gebitslementen de tandhygiëne eerder beperkt maar niet bijzonder slecht.

De demografische en antropologische data lijken de vooropgestelde hypothese dat het een groep soldaten betreft te ondersteunen. Ook bovenstaande observaties met betrekking tot schade en botveranderingen aan de gewrichten weerleggen deze theorie niet. Er zijn echter geen andere elementen aangetroffen die hier verder licht op kunnen werpen.

Figuur 41. Meervoudige begraafing: IND 53, 108 en 109 gelegen op de buik.

Figuur 42. Meervoudige begraving (na lichten van de drie oostelijke skeletten): IND 54, 67 en 110 gelegen op de rug.

Figuur 43. Een van de personen had een reeks munten op zak. Op één is de datum nog vaag zichtbaar: 1792 of 1793.

2.3.4.6 Relatie tot oudere opgravingen

In de directe omgeving van de opgegraven site werden andere opgravingen uitgevoerd waarbij eveneens menselijke resten aangetroffen zijn. Daarvan zijn er drie sites waarbij een vergelijking met deze site mogelijk tot interessante resultaten kan leiden. Deze zijn de toevalsvondst ter hoogte van de Breidelstraat nummer 6 in Torhout (uitgevoerd door RAAP in 2024), de opgraving aan de hoek van de Breidelstraat en de Beerstraat (uitgevoerd door Raakvlak in 2010) en de opgraving in de kerk (uitgevoerd door Meersseman en Firmin in 1941).

2.3.4.7 Toevalsvondst Breidelstraat

In maart 2024 werd een toevalsvondst opgegraven in de tuin ter hoogte van de Breidelstraat 6. Daarbij werd een beperkte werkput uitgegraven tot op moederbodem. Bij het uitgraven van deze put kwamen 52 individuen aan het licht. De werkput bevond zich binnen de grenzen van het oude kerkhof, wat betekent dat deze site in de Breidelstraat bijzonder gelijkaardig is aan de opgegraven site. Binnen de site in de Breidelstraat bevonden zich 8 niveaus van begravingen, waarna de moederbodem bereikt werd. Het bovenste individu bevond zich op een hoogte van ca. 20,16 m+TAW. Het onderste niveau, de laatste begraving in de moederbodem, bevond zich op een hoogte van ca. 19,34 m+TAW. Het bovenste skelet bevond zich met andere woorden beduidend lager in absolute hoogte dan het bovenste skelet aangetroffen in de hier besproken werkputten. Wanneer echter gekeken wordt naar de omgeving, dan kan vastgesteld worden dat de bovenste skeletten in beide gevallen zich ca. 70-80 cm onder het maaiveld bevonden. De moederbodem bevond zich in de site aan de Breidelstraat wel beduidend hoger dan bij de opgraving verder naar het westen toe.

De aangetroffen individuen in de Breidelstraat voldoen ook aan de verwachting van een kerkhofcontext, met hoofdzakelijk een W-O oriëntatie en voornamelijk volwassen individuen maar ook enkele juvenielen en kinderen. Ook de fragmentatie was gelijkaardig, zij het dat de skeletten in de Breidelstraat eerder gefragmenteerd waren omwille van latere vergravingen en omwille van het beperkte oppervlak van de put, waarbij verschillende individuen zich deels in het profiel bevonden. De bewaring van de individuen in de Breidelstraat was wel beter dan van de individuen hier eerder besproken.

2.3.4.8 Opgraving Breidelstraat - Beerstraat

In de eerste helft van 2010 werd door Raakvlak een vlakdekkende opgraving uitgevoerd op de hoek van de Breidelstraat en de Beerstraat. De hier volgende bespreking en vergelijking van beide sites is gebaseerd op informatie uit het rapport van Raakvlak. Bij deze opgraving kwamen onder andere verschillende sporen naar boven afkomstig uit de Romeinse tot laatmiddeleeuwse periode. Voor deze vergelijking zal echter enkel aandacht besteed worden aan de resten van het oude kerkhof die binnen dit project ook aangetroffen werden. Zoals eerder reeds aangehaald werd de veldstenen kerkhofmuur door Raakvlak in hun opgraving ook teruggevonden. Aan de binnenzijde van de kerkhofmuur werden verschillende inhumaties geregistreerd. De individuen binnen deze opgraving waren in erg slechte staat en bijzonder broos. Verschillende grafkuilen werden aangetroffen zonder aanwezig individu, wat eveneens wijst op de slechte bewaringsomstandigheden.

De inhumaties waren grotendeels ingegraven in de moederbodem of bevonden zich in een zone die verzette moederbodem bevatte. Het vlak waarop deze zijn geregistreerd was aangelegd op 19,5m TAW. Dit lijkt erop te wijzen dat binnen deze opgraving enkel de onderste niveaus van inhumaties nog bewaard waren. Bij de aangetroffen inhumaties zijn duidelijk wel oversnijdingen en vergravingen aanwezig, wat ook voor deze zone wijst op verschillende niveaus van begravingen. De inhumaties waren deels begraven volgens het klassieke W-O schema, maar een deel van individuen was begraven volgens een NO-ZW-schema. Op basis van de oversnijdingen kon vastgesteld worden dat het tweede schema hierbij het oudste was. Omwille van de hoge verstoringsgraad binnen de opgegraven zone en omwille van de bijzonder slechte bewaring van de aangetroffen individuen, was het niet mogelijk om nog verdere informatie te geven.

Op basis van deze beide opgravingen (in de Breidelstraat en op de hoek van de Breidelstraat en Beerstraat) kan dus duidelijk opgemerkt worden dat de moederbodem een sterk verval kent in westelijke richting. Dit houdt in dat het kerkhofpakket naar het westen toe substantieel toeneemt in dikte. Hoe verder naar het westen toe, hoe meer begravingsniveaus.

2.3.4.9 Opgraving van de Sint-Pietersbandekerk

In 1941 werd een opgraving uitgevoerd binnen in de Sint-Pietersbandenkerk onder leiding van G. Meersseman. Dit in het kader van de herbouw van de kerk na de bombardering van 1940. Bij deze opgraving zijn de verschillende fases van de kerk onderzocht, waarbij muurwerk is aangetroffen uit diverse periodes. De focus zal hier echter niet liggen op deze resultaten en de daaruit verkregen conclusies met betrekking tot de fasering van de kerk. Bij de opgraving zijn ook inhumaties aangetroffen en hoewel de informatie over deze inhumaties eerder beperkt is, zal hier toch gepoogd worden om deze resultaten te vergelijken met de individuen uit de opgraving voor de stadskernvernieuwing.

Onder het opgegraven vloerniveau van de Romaanse kapittelkerk bevonden zich reeds de eerste inhumaties. Deze bevonden zich op ca. 70 cm onder het vloerniveau (van 1940). Verder wordt ook aangegeven dat ca. 2 m onder het vloerpeil nog skeletten werden aangetroffen. De lange begravingsduur wordt ook aangehaald met verwijzing naar het feit dat de funderingen van het Karolingische bedehuis deels uitgebroken waren om plaats te maken voor de inhumaties. De inhumaties worden verder niet dieper uitgewerkt, met uitzondering van de oriëntatie. In het rapport wordt aangegeven dat diepte geen accuraat criterium is voor datering, aangezien er te weinig hoogteverschil is tussen de Romaanse en Karolingische vloerniveaus. Om toch enige datering te kunnen geven, wordt gekeken naar de oriëntatie, waarbij aangehaald wordt dat de kapittelkerk eerder oost-west georiënteerd was, terwijl de voorgaande kloosterkerk een eerder noordoost-zuidwest oriëntatie kende. Bijgevolg worden de noordoost georiënteerde graven geïnterpreteerd als ouder dan de oost georiënteerde. Verder wordt ook aangehaald dat bij de noordoost georiënteerde graven de grafkist aan het hoofdeinde vlak afgesloten was en naar het voeteinde versmalde. De oost georiënteerde graven worden beschreven als aan het hoofdeinde half rond eindigend en evenwijdig blijvend tot aan het voeteinde. Verder wordt ook aangehaald dat voor het graven van de noordoost gerichte inhumaties een deel van de Karolingische muur uitgebroken was, waardoor deze dus zeker van latere datum zijn dan de Karolingische periode.

Gezien de beperkte beschikbare informatie over de inhumaties is het bijzonder moeilijk om enige vergelijking te maken. Daarnaast moet ook rekening gehouden worden met het feit dat de opgraving plaatsvond in de kerk, waarbij het moeilijk is om te achterhalen of de opgegraven individuen zich effectief binnen de historische kerk bevonden of dat zij ooit wel buiten de kerk lagen. Individen die binnen de kerk begraven worden, vormen geen deel van de kerkhofcontext en moeten dan ook apart behandeld worden. De oriëntatie kan wel ten dele vergeleken worden, net als de vorm van de kist. De oriëntaties lopen grotendeels gelijk, namelijk hoofdzakelijk west-oost, maar ook in beperkte mate zuidwest-noordoost. Waar bij de opgraving in de kerk echter een datering gekoppeld wordt aan deze oriëntatie, valt deze hypothese voor de inhumaties buiten de kerk moeilijk te verdedigen, zoals eerder reeds werd aangetoond.

Aangezien geen verdere informatie beschikbaar is over de inhumaties binnen de kerk, kan helaas niet vastgesteld worden of deze datering op basis van oriëntatie in overeenstemming zou zijn met een potentiële Harris-matrix of niet. Waar echter wel nog naar gekeken kan worden, is de grafvorm. De noordoost georiënteerde graven worden omschreven als trapeziumvormige kisten, terwijl de oost georiënteerde graven beschreven worden als afgerond aan het hoofdeinde en evenwijdig blijvend tot aan het voeteinde. Bij kistbegravingen met een vlak hoofdeinde zijn trapezoïde graven de oudere variant en rechthoekige grafkisten eerder recenter van aard. Een grafvorm met afgerond hoofdeinde komt voor bij antropomorfe graven, een grafvorm in gebruik van de 9de tot de 13de eeuw, met hoogtepunt in de 10de-11de eeuw. Dit betekent dat volgens de beschreven grafvormen, de oost georiënteerde graven met zekerheid ouder zouden zijn dan de noordoost georiënteerde graven. Helaas kan deze schijnbare tegenstrijdigheid niet opgelost worden omwille van een gebrek aan informatie.

De trapezoïde en antropomorfe grafvormen laten toe de aangetroffen inhumaties uit de opgraving van 1941 ouder te dateren dan de aangetroffen inhumaties bij het project buiten de kerk. Het feit dat de onderste begravingen bij de opgraving buiten de kerk niet zijn aangesneden, ondersteunt deze hypothese. Helaas werden ook geen duidelijke kistaflijningen onderscheiden, waardoor geen verdere vergelijking kan gemaakt worden op basis van grafvorm of kisttype.

2.3.5 Samenvatting

Bij de opgraving van werkputten 14, 15, 16 en 18 werden in totaal 146 individuen aangetroffen, waarvan 7 in een meervoudige begraving. In het opgegraven deel van de kerkhofcontext kunnen 7 niveaus van begravingen onderscheiden worden. Het bovenste niveau bevond zich op 20,9 m+TAW. De laagste aangetroffen inhumatie bevond zich op 19,88 m+TAW. De onderkant van de kerkhofcontext werd in het vlak niet bereikt, maar aan de hand van een boring kon de moederbodem bereikt worden op een diepte van ca. 18,5 m+TAW.

Binnen de onderzochte kerkhofcontext werden verschillende vondsten aangetroffen waarbij aardewerk en metaal de sterkst vertegenwoordigde materiaalcategorieën zijn. Het aardewerk dateert grotendeels uit de late middeleeuwen. Bij het metaal werden verschillende kistnagels aangetroffen, alsook munten, gespen en gewichtjes.

De aangetroffen inhumaties waren eerder slecht bewaard en veelal onvolledig. Dit ten gevolge van verstoring door andere sporen (hoofdzakelijk muurwerk) of vergraving door andere inhumaties en door de ruimtelijke beperking van de werkputten. De resultaten van het basisassessment lagen volledig in lijn van de verwachting bij een kerkhofcontext. Het merendeel van de individuen waren volwassen

personen al waren ook enkele juvenielen en kinderen aanwezig. Er was geen duidelijke ruimtelijke verdeling naar leeftijd aanwezig. Het overgrote merendeel van de individuen waren (met een kleine afwijking) west-oost georiënteerd, wat volledig volgens de verwachtingen is van een christelijke begraafplaats. Slechts enkele individuen kenden een afwijkende oriëntatie.

Na het basisassessment werd het potentieel op kenniswinst van verder onderzoek overwogen en afgewogen tegenover de budgettaire beperkingen. Daarbij werd beslist om een fysisch-antropologisch onderzoek uit te voeren op de skeletten van de meervoudige begraving (zie deel 7, inhumaties). Er werd wel een selectie gemaakt binnen de andere individuen voor mogelijk toekomstig verder onderzoek. Omwille van de gefragmenteerde aard van het opgegraven deel van de kerkhofcontext werd beslist dat het beperkte potentieel tot kenniswinst van verder natuurwetenschappelijk onderzoek niet zou opwegen tegen de kostprijs.

Wanneer de opgegraven kerkhofcontext wordt vergeleken met verschillende onderzoeken in de directe omgeving, kunnen enkele bevindingen naar voor gebracht worden. De aangetroffen inhumaties in de drie onderzoeken buiten de Sint-Pietersbandenkerk kennen verschillende overeenkomsten, met name op vlak van leeftijdsverdeling en oriëntatie. Aan de andere kant zijn er ook enkele duidelijke verschillen tussen de projecten. De meest opvallende daarvan is het verschil in bewaringstoestand van de aangetroffen menselijke resten, variërend van uitzonderlijk slecht (opgraving Raakvlak) over gemiddeld tot slecht (opgraving stadskernvernieuwing) tot eerder goed (toevalsvondst Breidelstraat). De meest opvallende bevinding uit de vergelijking van de drie onderzoeken is het sterke verval van de moederbodem in westelijke richting. Waar bij de opgraving van Raakvlak de moederbodem zich vrij hoog bevond (ca. 19,5 m TAW), met slechts ca. 2 niveaus van begravingen, was deze al sterk gedaald bij de toevalsvondst in de Breidelstraat, met 8 niveaus van begravingen en de moederbodem op ca. 19,2 m+TAW. Wanneer nog verder naar het westen gegaan wordt, daalt grens met de moederbodem tot een hoogte van ca. 18,5 m+TAW met een onbekend totaal aantal begravingsniveaus, maar ca. 7 niveaus in de opgegraven 1 m kerkhofpakket (sterk vergelijkbaar met het aantal niveaus in de Breidelstraat).

2.4 KERKHOPPAD

Bij het oostprofiel van werkput 16 werden de restanten van een kerkhofpad met noordnoordoost-zuidzuidwest oriëntatie aangetroffen dat richting de zuidelijke zijingang van de Romaanse Sint-Pietersbandenkerk loopt.

Het drie fasen van het pad werden tijdens het veldwerk herkend door een nog vage horizontale aflijning van drie heterogene laagjes bruingeel lemig zand in profiel 1601 (zie figuur 44). Bij één van deze laagjes werden nog de restanten van veldstenen aangetroffen. Het gaat om een gelijkaardige opmaak als bij de middeleeuwse wegen.

Het verdere verloop van dit pad werd vermoedelijk al bij de opgraving uit 1941 een eerste keer blootgelegd. Hoewel de exacte positie van de genomen foto niet gekend is, is een interpretatie als toegangsweg richting zuidelijke zijingang één van de meest logische hypothesen. Zeker aangezien de opgravingsgegevens uit dit onderzoek mooi aansluiten op dit tracé, dat bovendien nog steeds zichtbaar is op het 19de-eeuwse kaartmateriaal.

Wellicht niet toevallig wet het enige skelet met N-Z-oriëntatie naast het pad aangetroffen. Om een niet gekende reden is het lichaam vlak naast het pad begraven en speelde de oriëntatie minder een rol.

Figuur 44. Vage aflijning van drie niveaus van het kerkhofpad in profiel PR1601 van werkput 16.

Figuur 45. Restanten van het kerkhofpad tegen het oostprofiel van werkput 16, met detail van een restant van de natuurstenen verharding.

Figuur 46. Kerkhofpad in werkput 16 richting zuidelijke zijingang van de kerk.

Figuur 47. Reconstructie van de 12de-eeuwse Romaanse kerk, met de zuidelijke zijingang en de toegangsweg afgebeeld (Meersseman & De Smidt, 1942).

Figuur 48. Foto van het onderzochte wegtracé bij de kerk, blootgelegd tijdens de opgraving in 1941 (Meersseman & De Smidt, 1942).

2.5 EVOLUTIE VAN KERKHOF NAAR WOONERVEN

Op basis van de archeologische data kon worden vastgesteld dat er doorheen de tijd nu en dan kleine verschuiving van de begrenzing van het kerkhof waren. De grens in de (volle)⁷ middeleeuwen is met de aanwezigheid van een fysieke kerkhofmuur in veldsteen duidelijk. Na de afbraak (vermoedelijk rond 1300) kromp het kerkhofareaal in om meer ruimte te maken voor bewoning. Bewijzen hiervan zijn de (14de-eeuwse ?) lemen vloertje. Een harde grens van het kerkhof in late middeleeuwen is niet aangetroffen. Op een bepaald moment verruimt het kerkhof opnieuw. De fysieke grens wordt wellicht op dat moment gevormd door de achtergevels van huizen. Slechts één fundering, bestaand uit baksteenbrokken (S1534), kan mogelijk als grens worden beschouwd. Bij de projectie van de skeletten op de 19de-eeuwse kadasterplannen, bevindt er zich een groot aantal begravingen ter hoogte (dus onder) de 19de-eeuwse huizen, maar reikten die niet verder dan fundering S1534. Dit wijst erop dat het kerkhofareaal in oorsprong ruimer was en het huizenblok vóór de 19de eeuw minder diep liep. De grens werd wellicht behouden tot de opgave van het kerkhof. In het begin van de 19de eeuw. In 1806, twee jaar na het decreet van Napoleon⁸, wordt het gezag van de begraafplaats overgedragen tot de gemeente.⁹ Vanaf dan moesten deze gronden 5 jaar in dezelfde staat blijven en mochten ze niet bebouwd worden. Te Torhout zouden de gronden een tiental jaren met rust zijn gelaten. Op het primitief kadasterplan is te zien dat in 1834 zowel het huizenblok als de achtererven een groot deel van het kerkhof reeds hadden ingepalmd.

⁷ Uitgaand van een gelijktijdige bouw samen met de Romaanse kerk in de 12de eeuw.

⁸ Waarbij er een verbod komt op begravingen binnen steden.

⁹ Havermans, 2019

Figuur 49. Projectie van de skeletten op het primitief kadasterplan, met reconstructie van de middeleeuwse kerkhofmuur. Een deel van de skeletten bevond zich ter hoogte van de 19de-eeuwse huizen (gearceerde blokken). Dit wijst erop dat vóór de 19de eeuw het kerkhof ruimtelijk groter was dan wat de perceelgrens van de 19de-eeuwse achtergevels zou doen vermoeden.

2.6 EVOLUTIE VAN DE WOONERVEN IN DE PERIODE TUSSEN DE 16DE EN 20STE EEUW

2.6.1 Algemeen

Op basis van de archeologische data en het historisch kaartmateriaal kan de bewoningsevolutie van het bouwblok tussen de kerk en de Zwanenstraat vrij goed in kaart worden gebracht. Er werd muurwerk aangetroffen van vijf woonerven die op basis van het vondstmateriaal zeker in de 16de en 17de eeuw in gebruik waren en in de kern teruggaan tot laatmiddeleeuwse exemplaren: De gebruikte baksteenformaten in deze structuren komen reeds voor vanaf de 14de eeuw¹⁰ en ook de lemen vloerniveaus worden in deze periode gesitueerd. De verdere indichting van het bouwblok op de voormalige kerkhofgronden volgt voornamelijk in de 19de eeuw, na de opgave van het kerkhof als begraafplaats.

Aangezien er tijdens de opgraving vanuit werd gegaan dat het hoofdzakelijk om zeer recent muurwerk ging, werden er een aantal algemene spoornummers uitgedeeld om een snelle registratie van dit muurwerk te vergemakkelijken. Het gaat om de nummers S1651 en S1538, waarvoor geen baksteenformaten werden geregistreerd. Tijdens de verwerking bleek dat een deel van dit muurwerk toch tot een oudere fase behoort.

¹⁰ Debonne, 2015.

Figuur 50. Kaart met aangetroffen metselwerk (vlakken 1 t.e.m. 3) weergegeven op een georeferenciede Atlas der Buurtwegen met een projectie van de beschreven woonerven.

Figuur 51. Een verschoven Atlas der Buurtwegen met een weergave van de beschreven woonerven.

Figuur 52. Oude afbeelding van de huizen rondom de kerk (opnamedatum voor 1970). De funderingen en kelderverdiepingen kunnen worden gelinkt met de huisjes aan de voorzijde van de kerk (links op de foto).

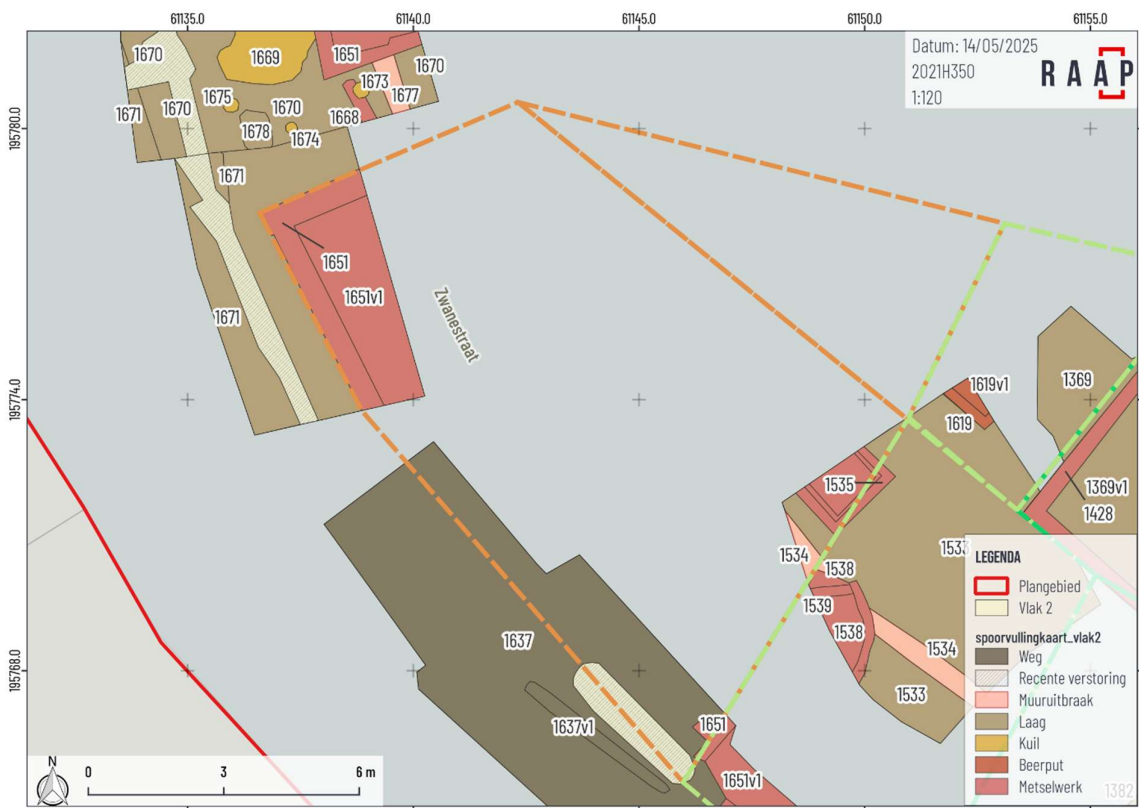
2.6.2 Woonerf 1 – WE01

Het eerste woonerf WE01 staat op de Popp-kaart uit 1854 aangeduid als perceelnummer 457.

Het gaat op basis van de perceelsindeling vermoedelijk om een breedhuis, waarbij de nokrichting evenwijdig met de straat loopt. Van dit woonvolume werd de noordwestelijke hoek van een kelder aangetroffen (S1651) in werkput 21 (figuur 54). De noordelijke keldermuur was 57cm breed, de westelijke muur die aan de straat grensde 48cm. Aangezien het vervolg van de muurresten zich buiten de werkput bevonden, konden geen volledige afmetingen worden bepaald. De zuidoostelijke perceelsgrens werd vormgegeven door de spoornummers S1651 en S1538, het gaat om muurwerk dat gedeeld werd tussen de woonvolumes op de erven WE01 en WE02. Een spoor dat als recente verstoring werd ingemeten, is mogelijk nog een restant van de gevel aan de straatzijde. Een kleine structuur die tot dit perceel behoort is een klein keldervolume of een beerput (S1535-L0 tem. L2) (figuur 55).

Kelder S1535 loopt deels verder voorbij de noordelijke putwand van werkput 14 en kon dus niet integraal onderzocht worden. De structuur is aan de buitenmuur 1,9m breed. Met de 19de-eeuwse aanpassing is de binnenruimte 1,2m breed. Voor de aanpassing bedroeg de breedte 1,4m. Voor de oudste fase werd een baksteenformaat gebruikt van 23,5 x 11 x 5cm en een harde lichtgele kalkmortel.

Voor de 19de-eeuwse aanpassing werd 1 rij bakstenen (155 x 85 x ?) met de lange zijde in een onregelmatig verband tegen het oudere muurwerk aan gemetst. Zowel voor de afwerking aan de binnenzijde van de kelder als voor het op metselen van de baksteenrij werd gebruik gemaakt van een cementmortel.

Figuur 53. Detail van de afbakening van woonerf 1 (WE01).

Tabel 4. Bakstenen structuren en hun karakteristieken binnen woonerf 1.

Woonerf	Structuur	Spoor	Spoornummers	Werkput	Baksteenformaat (l x b x h) in mm	Mortel	Baksteenkleur
1	Beerput	Muur	S1535 L0	14	235 X 110 X 0	Harde lichtgele kalkmortel	Rood
	Aanpassing beerput	Muur	S1535 L1	14	155 X 85 X 0	Cementmortel	Rood
	Fundering	Muur	S1538	14	/		Rood
	Kelder	Muur	S1651	20, 21	/	Zachte, gele kalkmortel	rood

Figuur 54. Middeleeuws wegdek (links) en bakstenen woonvolume (S1651) van WE01 rechts in werkput 21.

Figuur 55. 19de-eeuwse aanpassing (S1535) binnen een keldervolume (WP14).

2.6.3 Woonerf 2 – WE02

Het tweede woonerf WE02 staat op de Popp-kaart uit 1854 aangeduid als perceelnummer 456 bis. Op basis van de perceelsindeling gaat het vermoedelijk om een erf met een diephuis, waarbij de nok loodrecht op de straat georiënteerd staat. Van gevel tot gevel gaat het vermoedelijk om een huis van ca. 6m diep en 6m breed.

De westelijke gevelmuur aan de straatkant en een klein deel van de lange zijdes van de woning werden in werkput 20 geregistreerd. Het gaat hier tegelijk ook om een keldervolume. Ook de oostelijke keldermuur werd in profiel 1402 geregistreerd (S1609). Bijzonder interessant is dat deze oostelijke bakstenen muur exact op de oudere veldstenen kerkhofmuur (S1406) werd gebouwd. Het muurwerk werd opgemetseld met een vrij zachte, gelige kalkmortel en met rode bakstenen van 23 x 11 x 5 cm. De oudste fase van de kelder was een rechthoekig volume van ca. 3,5 x 5,5m. In de loop van de 19de eeuw werd de kelder voorzien van een nieuwe binnenmuur van één baksteen dik en uitgebreid met een kleine uitsprong in de noordoostelijke hoek van 1,5 x 1,5m. Het muurwerk van deze jongere fase

was met een cementmortel opgetrokken tegen het muurwerk van de oudste kelderfase (S1609) en sneed doorheen muuruitbraakspoor (S1534).

Ter hoogte van de perceelsgrens op de Popp-kaart werd tijdens de opgraving nog een uitbraakspoor geregistreerd (S1536). Mogelijk gaat het om de restant van een afgebroken achtergevel die moest wijken wanneer het recentere grote keldervolume S1369 werd opgetrokken.

Ook dit erf lijkt een eigen beerput te hebben gehad op het achtererf, die echter aansloot op de beerput van WE01 (S1535). Een duidelijke scheiding tussen de achtererven van WE01 en WE02 werd tijdens het terreinwerk niet opgemerkt.

Figuur 56. Detail van de afbakening van woonerf 2 (WE02)-vlak 2.

Tabel 5. Bakstenen structuren en hun karakteristieken binnen woonerf 2.

Woonerf	Structuur	Spoor	Spoornummers	Werkput	Baksteenformaat (l x b x h) in mm	Mortel	Baksteenkleur
2	Gevelmuur, keldermuur	Muur	S1651 L0	20		Gele kalkmortel	rood
	Kelder	Muur	S1651 L1	20		Cementmortel	rood
	beerput	Muur	S1535	14	235 X 110 X 50	Harde, gele kalkmortel	rood
	beerput	Muur	S1619	14	/	Cementmortel	rood
	kelder	Muur	S1609	14	230 x 110 x 50 cm	Zachte, gele kalkmortel	rood
	kelder	Muur	S1538	14	/	Cementmortel	rood
	kelder	Muur	S1539	14	0 X 55 X 0	Cementmortel	rood
	erfabakening?	Muur	S1536	14	Brokken	/	rood
	Muur	Muuruitbraak	S1534	14	Brokken	Gele kalkmortel	rood

Figuur 57. Wegdek en voorgevel met kelder van WE02 in werkput 20.

Figuur 58. Werkput 14 – PR1402: muuruitbraakspoor S1534 en de oostelijke keldermuur S1609 die op de veldstenen kerkhofmuur (S1406) werd gebouwd.

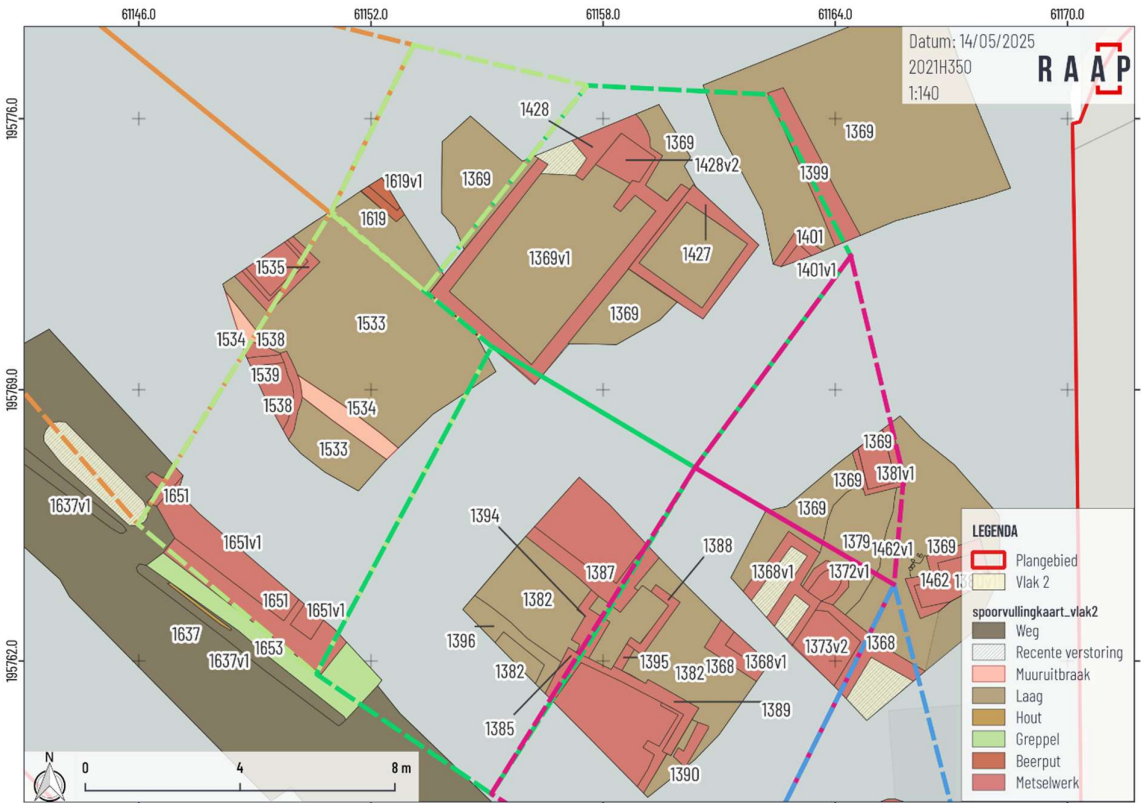

Figuur 59. Werkput 14 – Uitbraakspoor S1536.

2.6.4 Woonerf 3 – WE03

Het derde woonerf WE03 staat op de Popp-kaart uit 1854 aangeduid als perceelnummer 456. De opbouw van dit erf is gelijkaardig aan dat van WE02. Op basis van de perceelsindeling gaat het vermoedelijk ook om een erf met een diephuis, waarbij de nok loodrecht op de straat georiënteerd staat en een volume van ca. 6m breed en 6m diep.

Net zoals het aanpalende perceel 456 bis (Popp-kaart), werd het muurwerk van de gevel aan de straatkant en een deel van de zijgevels geregistreerd tijdens het onderzoek in werkput 20 (S1651). De achtergevel werd in werkput 17 als uitbraakspoor geregistreerd. Ook voor dit bouwvolume komen we zo op een buitenmuurs oppervlak van ca. 6 x 6m. Tegen de achtergevel (S1384/S1435) zal in de 19de eeuw een zwaar keldervolume (S1387) worden aangelegd, opgetrokken met een cementmortel. Hiervan werd slechts een hoek in werkput 17 geregistreerd. De gemeenschappelijke muur met het aanpalende perceel (WE04 / nr.453) bestaat uit de spoornummers S1385 en S1386, opgebouwd in een baksteenformaat van 235 x 110 x 50mm, met een zachte, gele, lemige kalkmortel.

Figuur 60. Detail woonerf 3 (WE03)-vlak 2.

Tabel 6. Bakstenen structuren en hun karakteristieken binnen woonerf 3.

Woonerf	Structuur	Spoor	Spoornrs	WP	Baksteenformaat (l x b x h) in mm	Mortel	Baksteenkleur
3	Gevelmuur,	Muur	S1651 L0	20	/	Gele kalkmortel	rood
	keldermuur	Muur	S1651 L1	20	/	Cementmortel	rood
	Keldermuur	Muur	S1385	17	235 X 110 X 50,	Zachte, gele, lemige	rood, geel
	Muur	Muur	S1386	17	brokken	kalkmortel	rood
	Muur	Muuruitbraak	S1384/1435	17	235 X 110 X 50	Zachte, gele, lemige	rood
	Muur	Muur	S1387	17	Brokken, rode	kalkmortel	rood
	Keldermuur				baksteen	Gele kalkmortel	
					Rode baksteen	Cementmortel	

Figuur 61. De muurrestanten van woonerf 3 (WE03) i vlak 2.

Figuur 62. Detail van de muurrestanten van woonerf 3 (WE03) in vlak 1.

Het grote keldervolume dat binnen dit perceel ligt dateert van na de opgave van het kerkhof. Het heeft een rechthoekige vorm van 3,6 bij 5,9m buitenmuurs en 2,8 x 5,1m binnenin de kelderruimte. De muren zijn 40cm dik en opgebouwd in een paarsrode baksteen en een zeer harde bastaardmortel. De kelderingang bevond zich in het oosten van de ruimte en vormt een kleine rechthoekige uitstulping van 1 bij 1,5m. Een tweede, kleinere keldervolume werd tegen de zuidelijke lange zijde van het eerste volume gebouwd. De muur van het kleine volume is hier slechts één baksteenbreedte dik. De overige muren zijn één baksteenlengte, en dus 22cm dik. De buitenafmeting van de kelder bedraagt ca. 2,3 bij 2,3m. De binnenruimte van de kelder is 2 bij 2m. Beide gebouwen zijn ook zichtbaar op een vroeg 20ste-eeuwse prentkaart.

In beide kelders was nog een tegelvloer aanwezig, waarbij in het grote volume nog een veegpot werd ingemetseld. De binnenzijde van beide kelders was bepleisterd.

Bij het uitgraven van de keldermuren zijn in het metselwerk een grote hoeveelheid munten aangetroffen. Ze werden door de aannemer doorgespeeld aan de verantwoordelijke van het vrijetijds huis. Bijkomend werden gelijkaardige munten in de dumpzone gevonden. Ze dateren uit de late 19de/begin 20ste eeuw.

Figuur 63. Werkput 15 – zicht op de grote en kleine kelder, uitgraven in het kerkhof (grijze lagen). In de achterste zone op de afbeelding werd een meervoudige begraving aangetroffen.

Figuur 64. Veegpot aangetroffen in de vloer van de grote kelder.

2.6.5 Woonerf 4 – WE04

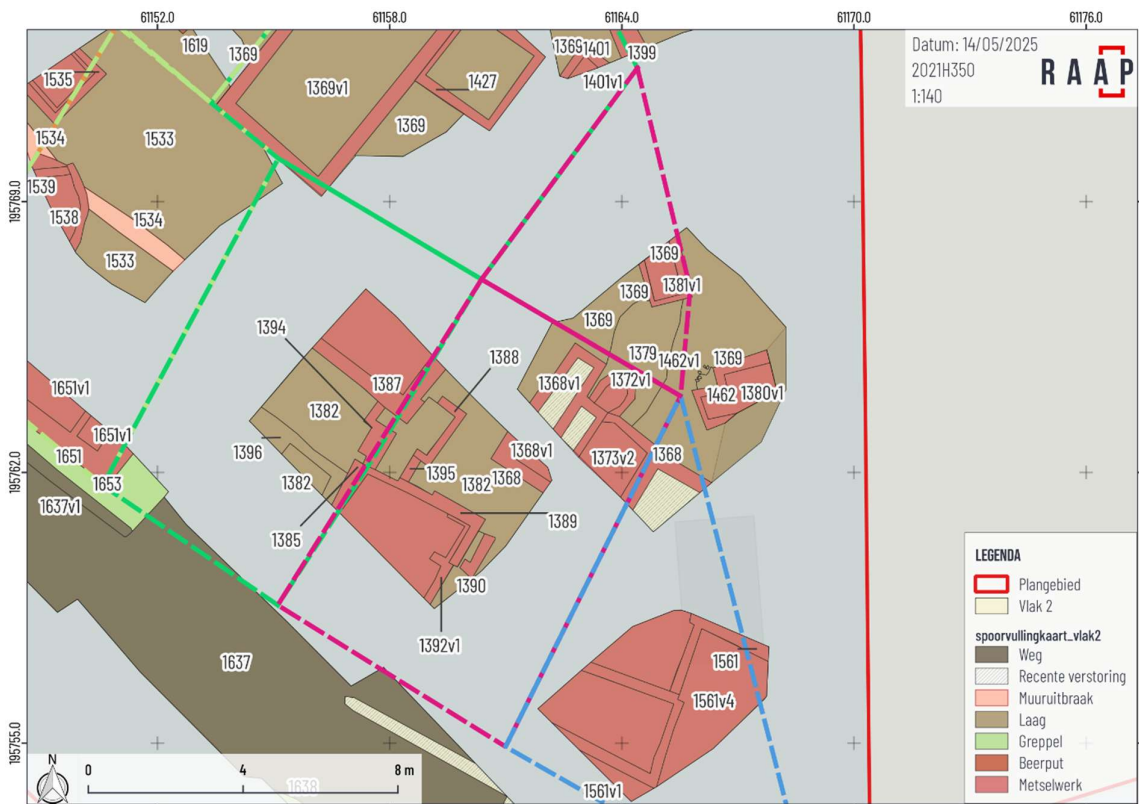
Het vierde woonerf WE04 staat op de Popp-kaart uit 1854 aangeduid als perceelnummer 453. Ook hier gaat het vermoedelijk om een woning met een gelijkaardige opbouw als WE02 en WE03. Door de ligging van de onderzochte werkputten, kon helaas niet de volledige gevelbreedte worden geregistreerd.

Bij het onderzoek van werkputten 17 en 20 werd een keldervolume geregistreerd met een binnenmuurs oppervlak van 3,2 bij 3,8m. Dit keldervolume lijkt echter verschillende fasen te hebben ondergaan. De oudste muur is waarschijnlijk de noordwestelijke muur (S1385), opgetrokken in rode bakstenen van 235 x 110 x 50mm en een gele, zachte kalkmortel. Een eerste verbouwing volgt met het muurwerk van S1389, aangebouwd tegen S1385 in een baksteenformaat van 220 x 100 x 55 mm met een zachte, groengele kalkmortel. Tijdens de 19de eeuw wordt de zuidoostelijke wand van de kelder aangepast (S1392) met rode bakstenen van 235 x 110 x 75 mm en een harde bastaardmortel.

Ook op dit erf was een initieel rechthoekige beerput (S1407) aanwezig van 1,2 bij 1,6m, opgetrokken in baksteenformaten van 230 x 115 x 55mm en met een matig harde gele kalkmortel. In een jongere fase werd de beerput uitgebreid met een rechthoekig volume van 0,7 bij 1m (S1394 en S1395). Dit volume wordt op zijn beurt deels doorsneden door een groot recente kelder (S1387). Deze beerput werd op en over de restanten van de veldstenen kerkhofmuur (S1406) heen gebouwd en is dus stratigrafisch jonger.

In de noordoostelijke hoek van het perceel bevinden zich nog twee beerputten die tot eenzelfde structuur behoren (S1368). Ze zijn tegen een kelder (S1373) met twee kelderruimtes aangebouwd. Beide bakstenen structuren lopen door tot in werkput 17. Bij de beerputten gaat het om twee kleine volumes van 3m bij 0,5m en 1,8 bij 0,5m. De hele constructie werd met een zeer harde witte kalkmortel opgemetseld.

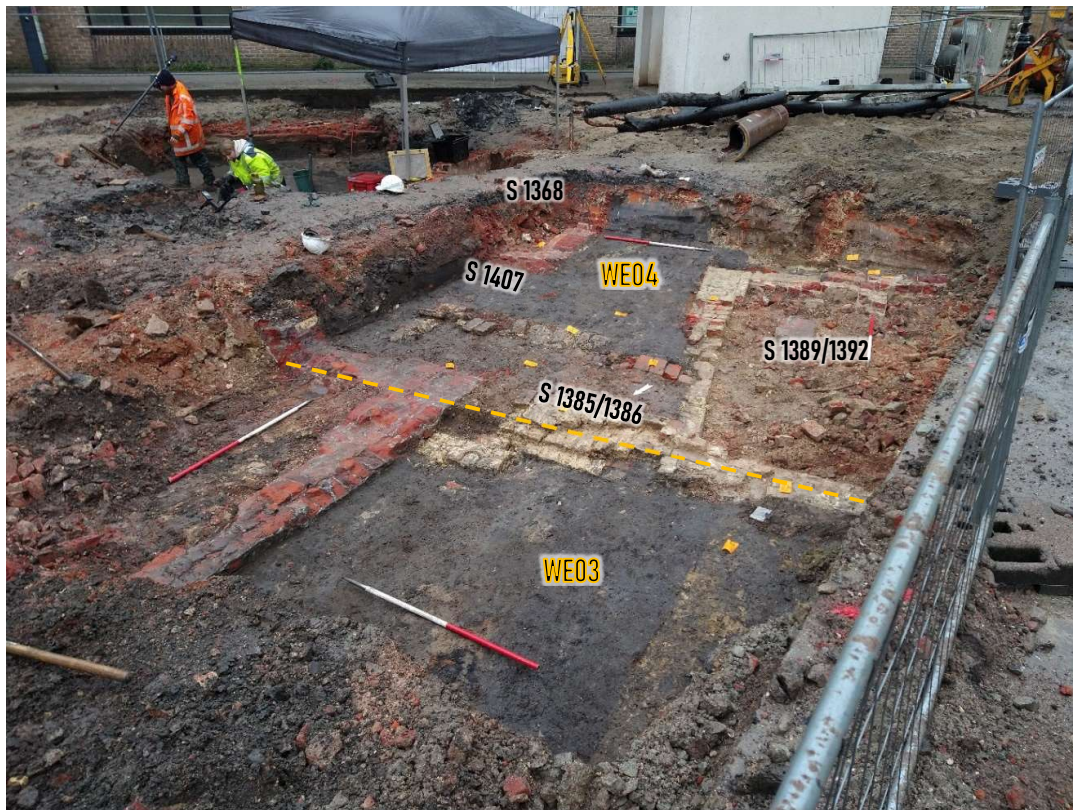
Tegen de noordkant van de dubbele beerput werd nog een jongere waterput (S1372) aangelegd met een diameter van ongeveer 1m. De put werd met een groengrijze zandige, zachte kalkmortel opgemetseld.

Figuur 65. Detail woonerf 4 (WE04)-vlak 2.

Tabel 7. Bakstenen structuren en hun karakteristieken binnen woonerf 4.

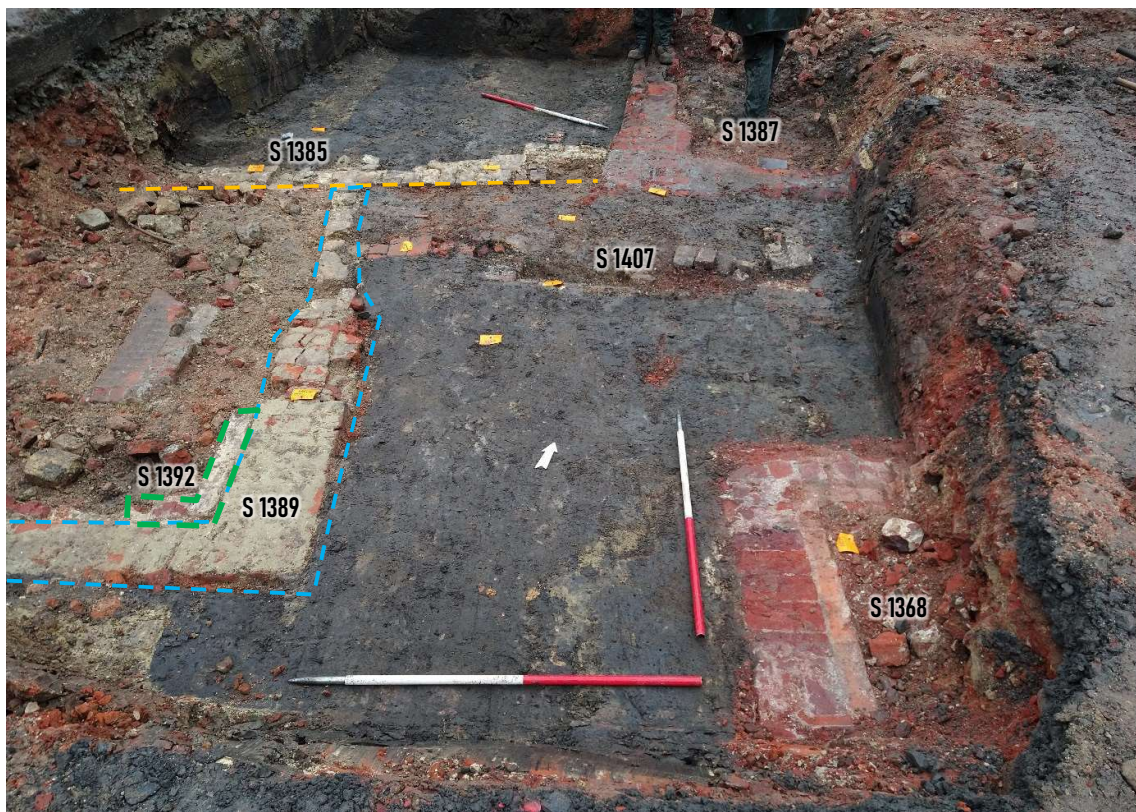
Woonerf	Structuur	Spoor	Spoornrs	WP	Baksteenformaat (l x b x h) in mm	Mortel	Baksteenkleur
4	Kelder	Muur	S1651	20	/	gele kalkmortel	Rood
	muur	Muur	S1385	17	235 X 110 X 50	Zachte, gele, lemige kalkmortel	Rood, geel
	kelder	Muur	S1386	17	235 X 110 X 50	Zachte, gele, lemige kalkmortel	rood
	aanpassing	Muur	S1392	17	235 X 110 X 75	Harde witgrijze kalkmortel	rood
	kelder	Muur	S1389	17	220 X 100 X 55	Zachte, groene, lemige kalkmortel	rood
	kelder	Muur	S1651	17	/	kalkmortel	rood
	kelder	Muur	S1388	17	210 X 100 X 45	Gele kalkmortel	geel
	beerput	Muur	S1394	17	205 X 100 X 55	Matig harde, gele kalkmortel	geel
	beerput	Muur	S1394	17	230 X 100 X 55	Zachte, gele kalkmortel	rood
	beerput	Muur	S1395	17	230 x 115 x 55	Zachte, gele kalkmortel	geel
	beerput	Muur	S1407	17	230 X 115 X 55	Matig harde, gele kalkmortel	geel
	beerput	Muur	S1368	17,18	215 X 95 X 70	Matig harde, gele kalkmortel	paars
	Kelder	Muur	S1373	17,18	215 X 95 X 0	Zeer harde witte kalkmortel	paars
	Kelder	Muur	S1372	18	200 X 100 X 0	Zeer harde witte kalkmortel, bastaardmortel?	rood
	Waterput					Zandige, zachte, grijsgroene kalkmortel	

Figuur 66. Werkput 17 – vlak 3: zicht op het metselwerk van WE04.

Figuur 67. Werkput 17 - Detail van beerput S1407 in vlak 3.

Figuur 68. Verschillende kelderfases, oudste S1385 (geel), tweede S1389 (blauw), jongste S1392 (groen).

Figuur 69. Werkput 17 – vlak 4: overzicht van de werkput met centraal de muur in veldsteen (S1406), de oudste kelderfase (S1385) en enkele recente 19de-eeuwse keldervolumes. (Dronebeeld: Ph. Bultinck).

Figuur 70. Werkput 17 – profiel P1701: zicht op middeleeuwse lagen, vergraven voor de aanleg van een put in gele baksteen (S1385).

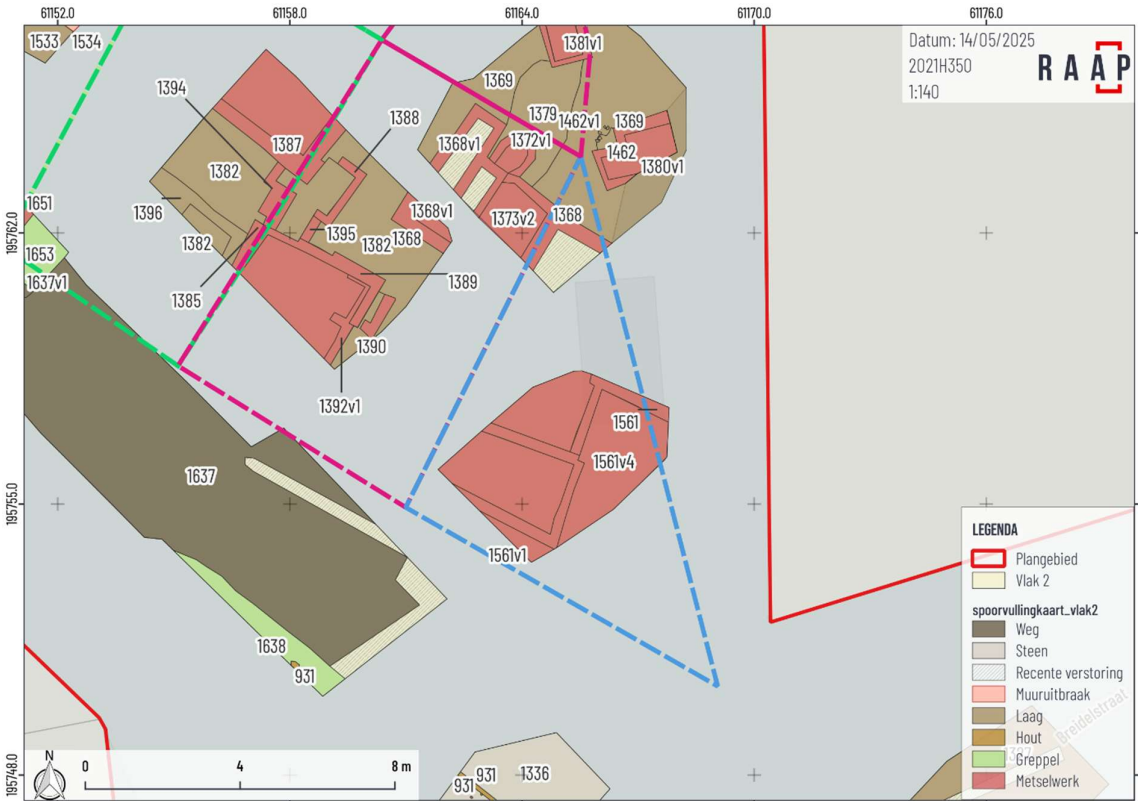
2.6.6 Woonerf 5 – WE05

Het meest oostelijk gelegen erf WE05 staat op de Popp-kaart aangeduid als perceel 452 en heeft een atypische driehoekige vorm. Muurwerk van dit erf werden aangesneden in werkputten 18 en 19. Het gaat om een deel van de hierboven bij WE04 reeds besproken dubbele kelder en de zuidoostelijke hoek van het perceel, ingemeten als S1561. Het gaat in beide gevallen om metselwerk met een bastaardmortel en dus constructies die kan gedateerd worden vanaf het midden van de 19de eeuw.

Enkele structuren blijken buiten de begrenzing van het 19de-eeuws perceel te liggen. Het gaat wellicht om jongere verbouwingen. Onderzoek op basis van mutatieschetsen zou kunnen uitwijzen wanneer deze werden ge(ver)bouwd.

Tabel 8. Bakstenen structuren en hun karakteristieken binnen woonerf 5.

Woonerf	Structuur	Spoor	Spoornrs	WP	Baksteenformaat (l x b x h) in mm	Mortel	Baksteenkleur
5	Kelder	Muur	S1561	19	190 x 9 X 5 190 x 9,5 x 5,5	Bastaardmortel	Rood

Figuur 71. Detail woonerf 5 (WE05)-vlak 2.

Figuur 72. Recente keldermuur S1561 met sterk puinige vulling in werkput 19.

Figuur 73. Overzichtsfoto van kelder S1561, met ten zuidoosten daarvan de bakstenen vloer, dat buiten de perceelsgrens op de Popp-kaart gelegen is. Wellicht een latere uitbreiding van het hoekgebouw.

Figuur 74. Werkput 18, vlak 2. Linksachter zijn twee beer-/afvalputten in baksteen zichtbaar in een zone met sterk vervuilde grond. Ook deze zone valt buiten de erven op de 19de-eeuwse kadasterplannen. Het gaat wellicht om jongere structuren.

Figuur 75. Werkput 16 – zicht op het afwateringskanaal (S1398), de kelderhoek (S1401) en muur (S1399) in roodpaarse baksteen.

Figuur 76. Werkput 18 – Beerputten S1380 (detail rechts) en S1381.

2.6.7 Afwateringskanaal

In werkput 16 werd een 19de-eeuws overwelfd afwateringskanaal (S1398) geregistreerd. Het afwateringskanaal (S1398) kon over de volledige breedte van de werkput in vlak worden gevolgd. De volledige breedte van het kanaal bedraagt 90cm. De structuur werd opgebouwd met rode baksteen en bastaardmortel. Dit kanaal vervolgde zijn weg naar het zuiden en werd ook waargenomen in werkput 18. De ligging van dit afvoerkanaal duidt onrechtstreeks op de grens tussen de woonblok en de steeg richting de kerk. Dergelijke riool zal immers niet om privéredenen zijn opgetrokken.

Figuur 77. Werkput 16 – zicht op het metselwerk in vlak 2. Centraal de resten van het afwateringskanaal.

3 ALGEMENE INTERPRETATIE

Het onderzoek nabij de kerk in de zes voorziene boomputten leverde de verwachte begravingen op. De aangetroffen inhumaties waren eerder slecht bewaard en veelal onvolledig als gevolg van de palimpsest van begravingen, maar voornamelijk door de aanleg van kelders en putten in de 19de en 20ste eeuw. De resultaten van het basisassessment lagen volledig in lijn van de verwachting bij een kerkhofcontext. Het merendeel van de individuen waren volwassen personen al waren ook enkele juvenielen en kinderen aanwezig. Er was geen duidelijke ruimtelijke verdeling naar leeftijd zichtbaar. Opmerkelijk was de meervoudige begraving van zes jongemannen die wanordelijk en met een noord-zuidoriëntatie in een put waren gedumpt. De munten die één van hen op zak had, dateerden uit 1792-1793 gedateerd. Wellicht moet hun doodsoorzaak worden gelinkt met de woelige periode op het eind van de 18de eeuw (Franse Revolutie). Het overgrote merendeel van de individuen vertoonde echter de Christelijke west-oost georiënteerd. Er was een kleine afwijking van deze oriëntatie als gevolg dat de graven parallel met de eerder WZW-ONO- gerichte kerk waren begraven.

Gezien de beperkte opgraafdiepte werden de oudste graven niet onderzocht. Enkele boringen wijzen op een dikte van het kerkhofpakket van minstens 2 m waarvan slechts ca. 1 m kon onderzocht worden. Met zekerheid bevinden zich onder de onderzochte niveaus nog een groot aantal oudere begravingen. Tijdens het onderzoek van 1940 werden in de kerk op een niet nader bepaalde diepte antropomorfe graven waargenomen (dergelijke graven worden gedateerd in de volle middeleeuwen) en ook tijdens een toevalsvondst in de tuin van het huis Breidelstraat 6 zijn tot een diepte van ca. 19,34 m+TAW skeletten aangetroffen in een 1 m dik kerkhofpakket. Tijdens dit voorliggend onderzoek bevond het diepste onderzochte skelet zich op ca. 19,9 m+TAW.

Naast de inhumaties is ook heel wat muurwerk aangetroffen. De meest opmerkelijke structuur was de oude kerkhofmuur die volledig was opgetrokken in veldsteen en gelinkt wordt met de fase van de Romaanse kerk (12de-13de eeuw). Deze werd ook in andere werkputten rond de kerk aangetroffen. Veel jonger zijn de resten van putten en kelders in baksteen, al kunnen enkele resten op basis van het baksteenformaat ook uit de 14de eeuw dateren.

Uit het onderzoek bleek immers dat rond 1300 de kerkhofmuur werd afgebroken en ter hoogte ervan huizen werden opgetrokken. Een opeenvolging van lemen vloerniveaus, vormen hierbij de enige aanwijzing voor huizen in vakwerkbouw. Mogelijk evolueerde de vakwerkbouw geleidelijk naar woningen die (deels) in baksteen waren opgetrokken.

De ligging van de grens tussen de woningen en het kerkhof werd doorheen de tijd regelmatig aangepast. Tot het begin van de 19de eeuw was het bouwblok eerder beperkt en vormden de achtergevels van de woningen wellicht ook de grens met het kerkhof. Deze grens kwam niet overeen met de grens van de achtergevels zoals ze zijn weergegeven op de 19de-eeuwse kadasterplannen. Pas na opgave van het kerkhof in 1806 werd een deel van het kerkhof ingepalmd door het huizenblok. Vanaf dan werden de huizen verbouwd en ruimer opgetrokken. Dit resulteerde in een groot aantal funderingen, kelders en putten die binnen het oude kerkhofareaal werden aangetroffen.

Figuur 78. De huizen zichtbaar op een vroeg 20ste-eeuwse prentkaart van de omgeving rondom de Sint-Pietersbandenkerk (bron: www.delcamp). De ruimte tussen de Zwanenstraat en kerk was zo goed als volledig dichtgebouwd.

4 BIBLIOGRAFIE

Debonne, V. (2015) *Bouwen met baksteen in het graafschap Vlaanderen*. Doctoraat. KU Leuven.

Havermans, anne-M. (2019) *Historiek en inventarisatie van de stedelijke begraafplaats, Bruggestraat te Torhout. Onderzoek in functie van het bepalen van het ZEN-erfgoed en het concretiseren van de toekomstvisie*.

Huyghe, J. (2010) *Archeologisch onderzoek ten zuidoosten van de St. Pieters Bandenkerk te Torhout*. Raakvlak rapport 2010/054. Brugge: Raakvlak, p. 34.

Meersseman, G. & De Smidt, F. (1942) *De kerk van Torhout in het licht der jongste opgravingen*. Antwerpen: De Sikkel (Handelingen van het centrum voor archeologische vorschingen, II).

Vanholme, N., De Mulder, J., Thomas, G., Merchie, S. & Velleman, J. (2024) *Stadskernvernieuwing te Torhout*. Eindverslag (in opmaak) 890. Eke (Nazareth): RAAP België BV.

AGIV (2010) Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen: Popp, Atlas cadastrale parcellaire de la Belgique 1842-1879. agentschap Informatie Vlaanderen. Beschikbaar op: <http://www.geopunt.be>.

AGIV & Provincie Oost-Vlaanderen (2014) Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen: Atlas der Buurtwegen Vlaanderen (ca. 1840) Provincie Oost-Vlaanderen. Provincie Oost-Vlaanderen. Beschikbaar op: <http://www.geopunt.be>.